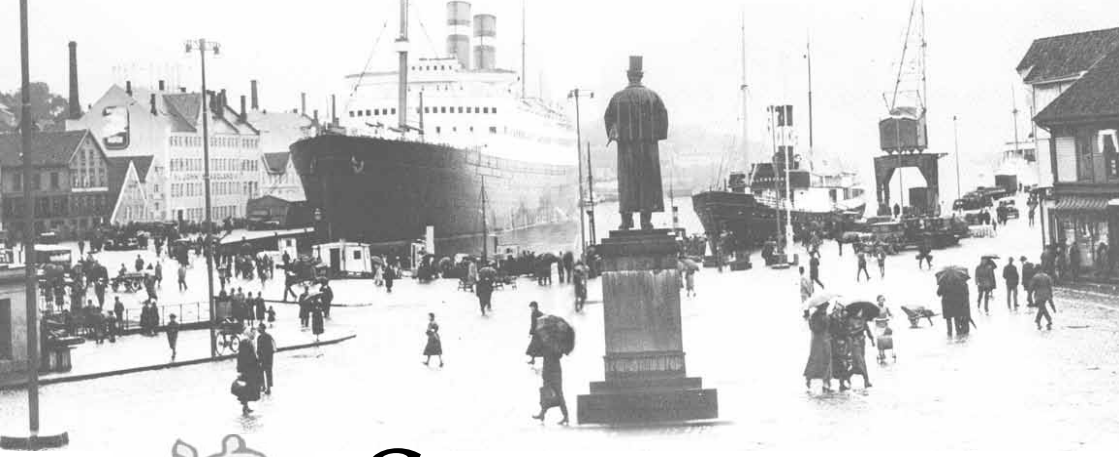

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr. 2 2010 – 20. årgang

I redaksjonen: Kirsti Lærdal, Bente Madsen Bærheim, Kjell Petter Løhre og Hans E. Næss.

Leder 3
Av Hans Eyvind Næss

Lassetjernet 5
Jakterindringer av H.C Pedersen

Fra det gamle Stavanger 13
Avisartikkel fra 1899. Omskrevet av Bjørn Samuelsen

Stavanger gassverk 41
Av Bente Madsen Bærheim

Didrik Arup Seip minnes sin skoletid på Kongsgård omkring år 1900 49
Av Reidar Frafjord

Av og om John Tanke Sviland 52
Jan Christiansen

Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 300,- for enkeltmedlemmer og kr. 450,- for familiemedlemmer. Institusjonsmedlemskap kr. 200,- Beløpet innbetales til konto 3201.25.37300.
Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger. www.byhistoriskforening.org
Org.Nr. 984 289 669 ***ISSN 0806 - 184X***

Program for Byhistorisk forening 2010

www.byhistoriskforening.org

Onsdag 17. februar (årsmøte)
Foredrag av Konrad B. Knutsen med tittel:
«Stavanger gjennom de 40 gyldne årene 1969-2009»
Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 24. mars
Foredrag av May-Brith Ohman Nielsen med tittel :
«Historiens største pandemi.
Spanskesyken 1918-1919 sett fra Stavanger og Rogaland»
Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 21. april
Foredrag av Arne Solli med tittel :
«Sosial uro, protest og radikalisme i Stavanger 1765-1814»
Sted: Arkeologisk Museum kl. 19.00

Onsdag 19. mai
Byvandring med Lise Storås som guide
«Storhaug – mangfold i østre bydel (Fra Kongsgaten til Midjord)»
Sted: Sigbjørn Obstfelders plass, kl. 19.00

Onsdag 1. september
Byvandring med Turid Haaland som guide
«Bysnittet – 250 års byutvikling og trehusbygging» (fra Vågen til Stokkavannet)
Sted: Vågen,kl. 19.00

Onsdag 29. september
Foredrag av Ole Kallelid med tittel (foreløpig):
«Den Kombinerede Indretning – 1800-tallets løsning for fattige,
gamle og syke i Stavanger?»
Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 27. oktober
Foredrag av Arnvid Lillehammer med tittel:
«Stavanger – byen for ryfylkingen?»
Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 24. november
Foredrag av Endre Elvestad med tittel:
«Byen, biskopen og jernalderleden»
Sted: Arkeologisk Museum kl. 19.00

Lederens spalte

Der historien finnes

Byhistorisk forening har som sitt hovedformål å formidle byens historie gjennom måter som gjør den lett tilgjengelig. Våre virkemidler er de åpne foredragene i auditoriet på Arkeologosk museum, artiklene i Stavangeren, kunnskapsspredning på byvandringer og en mest mulig mangfoldig informasjon på nettet. Vi leverer også *byhistorie* gjennom de blå kulturhistoriske skiltene som det etter hvert er blitt mange av i byen og som er lett synlig historieinformasjon om mennesker, bygninger og hendelser.

Foreningen har spesialisert seg på byhistorie. Byens rike nåtid og fortid inneholder utallige spor. Og hos oss er sporene kanskje flere enn i andre lokalsamfunn p.g.a. den svært store historiske interesse i byen vår. Byhistorien finnes i et velll av bøker og skrifter. Denne trykte byhistorien er lett tilgjengelig på «biblioteket» i Kulturhuset men også i bibliotekene ved våre kulturverninstitusjoner. Og ved kulturverninstitusjonene er det mange andre spor, ikke minst fysiske spor som bare kan oppleves og brukes i kunskapsøyemed ved besøk der materialet finnes. Det er viktig og både vite om hvor sporene faktisk er og hvordan vi kan nyttiggjøre oss dem. Og Stavanger har et svært stort antall slike historiske arenaer som kulturinstusjonene egentlig er. Vår museer i vår nære urbane regiomn består av mer enn Stavanger Museum og AMS; her er brannmuseum, skolemuseum, sjøfartsmuseum, telemuseum, vegmuseum – men også fyrmuseet på Tungenes – og vi kan plusse på med kunstmuseer og galleri-er. Og disse institusjonene driver alle med formidling. Svært mye historie kan oppleves på steder som i våre museale bygg, slik som «Gamle Stavanger», Breidablikk og Ledaal, men også Valbergtårnet og «Det skjeve tårn» i Jåttåvågen og våre kirkegårder, for å nevne noen få.

Svært viktige er arkivene og samlingsinstitusjoner som statsarkivet, byarkivet, interkommunalt arkiv, utvcandresenteret, misjonsarkivet og lydinstituttet. Dette er – sammen med flere museer – stedene der ny kunnskap om fortiden finnes og der historieopplysningene kan verifiseres. Og for oss som formidlere er dette viktig. Vi må vite om opplysninger vi bringer videre har kildedekning og vi må vite hvor kilde-dekningen finnes. Dette er ikke alltid like lett. Forskning er en utfordring enten man har historie som fag eller ei.

Men uansett hvilken interesse vi har så er institusjonene og de faglige foreningene der for vår skyld. Både ansatte og foreningsstyrer vil lede oss på rett vei når vi søker sikker og vederheftig kunnskap.

Alle inastitusjonener arbeider hver for seg med å forbedre sin egen formidling både ved organsissjonsmessige endringer, gjennom utstillinger og egne websider og ved ulike utbygginger. Disse utviklingstrekkene er viktige for oss alle som brukere av kulturhistorisk informasjon; vi noterer derfor med interesse at AMS er blitt universitetsmuseum, at Museet og Kunstmuseet og Kunstforeningen blir en større helhetlig publikumsrettet organisasjon og at Stavanger kommune har bidratt til at Sjøfartsmuseet og museet kan ekspandere i nye lokaler i gamle historiske hus i Nedre Strandgate. Og vi noterer oss med glede at kommunen og fylkleskommunen er villig til å gi gratis tomt til et Arkivenes Hus på Ullandhaug der alle arkivinstitusjonene kan samles og der en del av innholdet vil bli et nasjonalt senter for petroleumshistorie.

Byhistorisk forening vil delta i denne utviklingen ved å la sin formidling avspeile all den økte tilgang på kunnskap til byhistorien til å bli kvalitativt enda bedre og gjøre innholdet i våre programmer og på nettstedet enda mer mangfoldig enn det er i dag.

26.5.2010
Hans Eyvind Næss

Lassetjernet

Jagterindringer av H. C. Pedersen

(Denne todelte artikkelen sto i avisen Stavangeren 30. august og 1. september 1919).

Ved at læse hr. Poulsens smukke skildring av Lassetjernet faldt det mig ind, at jeg sat inde med et stort oplag av erindringer fra omtalte tjern. Jeg tør nok si,at det var mig, som «opdaget» det. Da jeg kom hertil byen i 1867, var det første jeg søkte efter et godt jagtterræng. Jeg fandt hurtig Lassetjernet, men blev ogsaa samtidig av nogen folk, som arbeidet i torvmyren, advaret mot at gaa der, da det var livsfarlig at gaa paa hængemyren. Faldt man først igjennem, gikk det like ned til Orpheus i underverdenen, og der var nok ingen bekkasiner.

Jeg lot mig imidlertid ikke avskrække. Fra mit hjem paa Sjælland var jeg temmelig fortrolig med myrsumpe; mit hjem laa nemlig tæt ved Sjællands største myrstrækning, den saakaldte Aamose med et flateindhold av ca. 14 000 tønder land. Der var mange smaa vande med hængegrund, men ikke den rigdom paa fugl som her. Der var dog især høst og vaar en mængde graagjæs. Jeg har skutt mellem 2 og 300, engang 5 i et skud.

Den første «jæger» jeg traf ved Lassetjernet var Aamund, almindelig kaldet «By-Aamund». Han var bevæbnet med en svær muskedonner, som saa mer farlig ut for jægeren end for vildtet; dog lykkedes det ham enkelte gange at faa livet av en and. Han advarte ofte mot at komme paa gyngende grund; han sa, at det vilde ta en ende med forskrækkelse; selv vilde han ha sit paa det tørre.

Den gang var vandet temmelig stort, det er jo blit mindre aar for aar, maaske det har været en medvirkende aarsak alle de støvler fulde av vand, som bekkasinjægere i aarenes løp har baaret derfra. Om bemeldte Aamund vet jeg ikke andet, end at han levet fredelig og ernæret sig ved at sælge øl i smug.

Min første jagt i Lassetjernet blev to stokænder og tre bekkasiner og saa naturligvis vaat paa det meste av kroppen, da jeg sank igjennem og maatte krype paa maven for at komme op. Jeg lærte dog snart at kjende terrænget bedre; der var enkelte steder, hvor det ikke var saa verst, og fugl var der altid.

Min første jagtkamerat i Lassetjernet var den for flere aar siden avdøde Sophus Buch; han var den gang paa apoteket i Kirkegaten. Han blev senere den første konservator ved museet og derefter fiskeriinspektør i Bergen, hvor han døde altfor tidlig. Hans skytefærdighet var jo ikke stor, men han hadde ualmindelig kjendskap til de fleste fuglearter, og da han dessuten var i besiddelse av en særdeles vindende personlighet, saa var det en ren fornøielse at være sammen med ham. Saa kom en ganske ung mand, Jonas Baade, med i laget. Han var i besiddelse av mange av de egenskaper, som er nødvendig for at bli en god

jæger, men han døde ganske ung. Nu kommer jeg til at omtale en, som jeg har været mest sammen med, ikke alene i Lassetjernet, men ogsaa mange andre steder. Det var cand. Abraham Normann, søn av postmester Normann, som jo var en meget flink jæger og den eneste som skjøt bekkasiner, da jeg kom til byen; dog hadde han al respekt for at komme i Lassetjernet. Han var meget paa Hinna, hvor der den gang var nogen smaa myrer, hvor der næsten altid var doble bekkasiner. Jeg hadde flere gange truffet sammen med ham, dog hadde vi aldrig været i følge. Han gikk jo stadig med en god hund og jeg maatte i regelen være hund selv. Men ved stadig øvelse hadde jeg lært at kjende de forskjellige terrængers utseende, saa jeg med temmelig sikkerhet visste, hvor jeg skulde søke fuglene.

En dag traf jeg atter sammen med postmesteren; det var forresten den dag jeg hadde skutt de fleste bekkasiner jeg nogensinde har skutt. Jeg hadde 1 dobbel og 12 enkle bekkasiner. Postmesteren spurte, hvorledes det gikk med jagten; jeg sa, at jeg kunde ikke klage, da jeg hadde 13 bekkasiner i tasken. «13 bekkasiner! Det vil jeg dog gjerne se, før jeg tror det». Jeg trak da fuglene op og la dem ved siden av hverandre. Da han hadde faat talt dem og set, at det var rigtig, utbrøt han: «nei, dette er for galt! 13 bekkasiner paa en halv dag, uten hund, og jeg som altid har hat gode hunde, har aldrig kunnet drive det til mer end 12 i et lignende tidsrum. Der blir ingen anden raad, end at jeg faar invitere Dem til

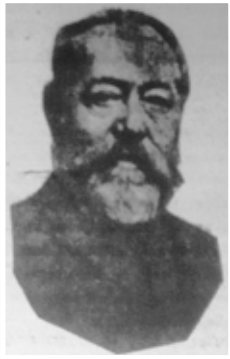

Under min gjennomlesning av gamle aviser kom jeg blant mye annet spennende stoff over denne fornøyelige artikkel skrevet av Hans Christian Pedersen.

Han ble født i Brokjøb på Sjælland i 1836. Han var med i krigen mot tyskerne i slaget ved Dybbøl i 1864 før han i 1867 kom til Stavanger. Her tok han arbeide som herskapskusk og gårdsdreng hos Kielland på Ledål. Etter noen år der tok han hyre som skytter om bord i en selfanger. Senere tok han arbeide ved Stavanger Støberi & Dok, før han i en ti års tid seilte tilsjøs som maskinist, før han igjen tok arbeide ved Støberi & Dok. Der virket han som maskinist inntil utgangen av 1919, da en lungebetennelse kastet ham på sykeleiet, og senere gikk av med pensjon (tenk dere: han gikk av i sitt 84. år!) Han var en svært godt likt mann her i byen og var kjent av alle som «Danske-Pedersen». Pedersen var en svært museums-interessert mann og var en meget villig og kyndig veileder for mange interesserte museums-besøkende. Han var en humørfullt person som underholdt sine bekjente på gamlebenken i parken om sine mange opplevelser. Pedersen skrev en rekke artikler om sine jakterindringer fra både her i distriktet og fra Sjælland, pluss en rekke artikler om sine opplevelser i den dansk-tyske krig i 1864.

Hans jakttaske og bajonetter fra denne krigen henger nå på veggen hos Hans Eyvind Næss, som er sønn av Pedersens sønnedatter.

Bjørn Samuelsen
bjorn.samuelsen2@lyse.net

min jagtfrokost, hvortil jeg har for skik at indbyde nogen faa, som jeg regner for jægere. De kan komme hva tid paa juledags formiddag De ønsker, og denne invitation gjælder saa længe jeg holder jagtfrokost.»

At jeg benyttet indbydelsen, sier sig selv.

Det var frokost! Midt paa bordet en prægtig skinke og rundt omkring mange andre gode saker. Egte Hardanger-øl likesom heller ikke Jørgen Lysholms klare draaper manglet. Det var nemlig før totalisternes graa hær hadde begyndt sin virksomhet. Det var før de nymodens drikke, hvorfor totalisterne kan tilegne sig æren, var kommet i bruk. Der var verken skaap, perikum, glideflugt, himmelspret eller det sidste nye Hindhede, hvortil min berømte(?) græsætende landsmand har git navnet sit. Det sidste skal være aldeles udmerket. Jeg har hørt nævne nogen av ingredienserne, som skal bestaa av haarvand med fett, land-søl, snus, dyvelsdræk og for at gjøre det rigtig pikant en liten tilsætning av lusesalve. Det var ogsaa før amtmand Aarrestad slog ihjæl hvert 4de menneske, som dog heldigvis viste sig at være en uskyldig løgn, sat ut i verden i den gode saks tjeneste. Han var bare klatret for høit op paa totalstigen, saa han faldt jo ned og slog sig stygt; men bakefter la jo totalfolket plaster paa saarene i form av 100-kronesedler. Den gang var der heller ikke saa mange, som drak sig ihjæl eller ødela sin helbred. Dog ser jeg nu, at jeg er kommet helt bort fra frokosten; jeg vil derfor blot bemerke, at det ikke var saa faa gange jeg var med der, da Abraham Normann overholdt skikken efter postmesterens tid. Man kan undertiden gjøre noksaa originale skud paa en jagttur. Engang kom jeg gaaende fra byen til Lassetjernet. Før jeg kom helt ned til myren, fløi der op en bekkasin, som jeg skjøt, men samtidig saa jeg en anden fugl i skudlinjen gjøre et hop i græsset, og da jeg kom bort, fandt jeg nok en bekkasin, som jeg hadde truffet med samme skud.

Et aparte skud gjorde jeg mellem torvegravene i den ydre ende paa tjernet. Der fløi nemlig paa en gang op en and og en sneugle. Anden hadde ligget i vandet i torvegraven og uglen sittet i en torvstak. Det lykkedes mig at skyte en fugl med hvert løp. En gang skjøt jeg en bekkasin, som faldt ved skuddet; men da den faldt, kom en spurvehøk og fløi med den. Heldigvis hadde jeg grovere hagl i det andet løp, saa jeg fik skyte den paa langt hold.

En dag skjøt jeg en fugl, som jeg ikke kjendte. Jeg kjender taalig godt de fleste fuglearter, især dem man træffer paa jagt i myrer, men denne var fremmed for mig. Jeg bragte den da til min gode ven konservator Helliesen, men han kjendte den heller ikke. Han hadde jo billeder av en mængde baade inden- og utenlandske fugle, men den var der ikke. Den blev da utstoppet og sendt til professor Collet i Kristiania. Han skrev tilbake, at saavidt han visste, var det første gang den slags fugl var skutt i Europa; dens hjem var Asien. Jeg har glemt dens latinske navn, paa norsk heter den Brakvandssvale. Den staar paa museet.

Ogsaa et andet eksempel paa, hvorledes fuglene kan forvilde sig, maa jeg nævne. Jeg var skytter med en sælfanger paa Ishavet; engang vi sat og spiste frokost, kom en og sa, at der sat en liten fugl oppe i riggen. Jeg hadde mit haglgevær med og dertil fine hagl og skjøt den. Det var en fugl, som heter Havesanger og som man kan se hver dag i buske omkring ved byen. Den vilde maaske fuske Roald Amundsen i haandverket.

En, som jeg satte stor pris paa som jagtkamerat var amtsfuldmægtig Bernhard Sørensen. Han kunde rigtignok ikke skyte andet end huller i luften, men en ualmindelig hyggelig mand at være sammen med, og vi hadde mange prægtige timer sammen.

Ogsaa den joviale og gemytlige overlærer Jakobsen var jeg ofte sammen med paa jagt. Hans skytefærdighet var omtrent som Sørensens; dog lykkedes det ham paa en jagt i Somamyren at skyte den største dobbelt-bekkasin jeg har set. Den var saa fet, at den næsten ikke kunde flyve. Jeg tror

knapt jeg har set gladere menneske end Jakobsen efter dette heldige skud. Det blev som en merkedag for ham. Ofte naar talen siden faldt paa jagt, sa han: «Det var det aar jeg skjøt den store bekkasin», eller det var aaret før jeg osv. Det bringer mig til at tænke paa en historie fra Østlandet. En tømmerhugger skulde fælde et træ og hadde en ny øks, som han var svært ræd for. Der sat imidlertid en tør gren i veien. For nu ikke at ødelægge eggen i den haarde grenen, vendte han baken av øksen til og gav grenen et kraftig slag; men grenen var elastisk og slog øksen tilbake, saa han hugget sig selv i r . . . . . Dette blev senere hans kalender. «Det var det aar jeg hugget mig i r . . . . . Det var aaret efter» osv.

Ved at mindes gamle dage kommer jeg til at mindes et lite uheld, som hændte Hans Arentz. Vi var godt kjendt, men hadde dog kun været paa jagt sammen et par gange. Hans specialitet var laksefiske og harejagt; jeg holdt mig mest til fuglene. Vi var begge inviteret tillikemed flere andre til at spise til aftens hos Søren Baade. Mens vi sat og spiste en delikat oksestek, sier Baade paa sin tørre maate: «Du Arentz! Syntes du ikke det var pokker saa godt den «jernbanebraffen» smaker?» «Jernbanebraffe?» sier Arentz. «Ja, du vet, at de overkjørte og dræpte en hest for sakfører Gjør, og –». Endnu før Baade fik talt ut, hadde Arentz løpet ut og skilt sig av med det han trodde var hestekjøt. Det lykkedes dog Baade at faa overbevist Arentz om, at det bare var spøk.

Noget lignende hændte min gode ven Abraham Normann. Tegnelærer Hanson hadde en tam næsebjørn, som han hadde faat fra Afrika av en god ven. En dag var bjørnen kommet op i Tjensvoldsmarkerne, hvor en bonde slog den ihjæl og derpaa gikk ned til Thesen paa torvet for at sælge den. Thesen kjendte imidlertid dyret og skræmte næsten livet av manden ved at si, at han vilde faa saa og saa stor mulkt, hvis han slap med det; men, sa han, du kan la næsebjørnen ligge her, saa skal jeg tale med Hanson. Imidlertid traf Hanson og Normann hverandre og følgen blev, at Normann skulde faa skindet av bjørnen, hvis han vilde trække det av. Skinnet hadde han liggende foran sengen sin saa længe han levet. Det blev bestemt, at doktor Engh og jeg skulde komme hjem hos Normann lørdag aften og trække pelsen av krabaten. Da dette var besørget og vi betragtet fyren, saa den saa delikat ut, at Engh og jeg fik lyst til at smake den. Men Normann sa, at før han skulde spise næsebjørn, maatte de gjøre med ham, ja jeg vet ikke hva. Da vi gikk hjem, hadde jeg og doktoren et godt stykke kjøt med os. Jeg bad min kone steke det til frokost, og det var udmerket.

Om eftermiddagen gikk jeg ned i byen, hvor jeg traf Engh og Normann. Skuespiller Brun var kommet til byen og skulde læse noget av Peer Gynt, som vi blev enige om at høre. Først vilde jeg og Engh gaa hjem og spise; men Engh sa, at vi kunde være med ham hjem. Han hadde smør og brød, et glas øl og mulig en liten knert. Vi gikk med. Da vi kom til bords, var der en tallerken med kjøtskiver, som jeg straks kjendte; men det gjorde Normann ikke. Følgen var, at han spiste med god appetit. Da vi hadde spist, sa doktoren: «Nu smøk jagu næsebjørnen i dig allikevel!» Men saa kom jo bjørnen op meget hurtigere end den var kommet ned.

Vi pleiet enkelte gange at reise til Tou efter aarfugl. Der hadde vi et svært hyggelig logi hos Fredrik Ugelie. Det var en for sin tid temmelig oplyst mand. Han hadde som yngre skutt en del og hadde flere ganske gode geværer, som han altid holdt vel pusset.

Jonas Baade, Normann og jeg reiste derind før skjærtorsdag. Efter at ha hat det svært hyggelig i logiet, skulde vi ut og prøve lykken paa aarfuglen. Jeg fik skyte en aarhane og to ænder; det blev forresten hele utbyttet der. Langfredag gikk vi til Strand for at bli sat over til landet paa den anden side. Det var meningen at gaa til Riskekverven og der faa baat til byen. Det blev en

Lassatjernet slik det så ut en vinterdag en gang rundt 1900. Som billedet viser strakte tjernet og myrområdet seg over hele det som i dag er idrettsplass. Øverst til høyre skimtes så vidt Store Stokkavann. I forgrunnen der de to skikkelsene spaserer er sannsynligvis den gamle Lassaveien. I den nevnte artikkel av Thomas H. Poulsson, som sto i Stavangeren den 26. juli 1919, nevner han at Lassatjernet var litt av et syn om sommeren da hele tjernet var spekket av hvite vannliljer. Hvis noen har opplysninger om dette billedet, ønsker jeg at dere tar kontakt på min e-post-adresse. Foto: Ukjent. Privat eie.

drøi tur. Først satte skydsskafferen os i land paa en holme, som rigtignok fra sjøen saa ut som det var fastlandet. Der stod vi som Napoleon paa St. Helena. Ved at vinke og peke mot land fik vi endelig manden tilbake og kom paa den rette vei. Det var langt at gaa. Underveis skjøt jeg atter en aarhane. Men gjenvordigheterne var ikke endt. Da vi kom til Riskekverven, vilde ingen føre os til byen; det blæste nemlig en generalstorm. Saa var der ingen anden raad end at ta landeveien fat og gaa om Sandnes til byen.

Der var jo ikke nogen gjenvei fra Tou.

Vi spiste og drak resten av provianten. Jeg hadde de tunge fugle at bære, de andre hadde ikke faat noget. Da vi kom til en liten bæk, som kom fra Lutsivandet, maatte vi holde en liten hvil og drikke av det ikke altfor velsmakende fluidum. Naar man tænker paa, at i Fader Noahs tid hele verdens lazaroner blev druknet i samme vand, er det jo ikke saa forunderlig, at saa mange ikke liker det i naturlig tilstand. Allerede Noah var av samme mening. Den gang Arken var strandet paa Ararats bjerg, skjulte han ikke sin avsky. De vaate varer han hadde, var nemlig gaat med under den lange seilas, og da han kom ut, var han svært tørstig. En engel sa, at han kunde drikke vand, men Noah svarte:

Nei, med min vandtørst det blev forbi,
da pakket druknede deri.
Nei, kjære engel, skaf mig blot
en liten smule bedre vaatt.
Og engelen hadde, heldigvis,
sin nøkkel med til Paradis.
Derfra han hentede nu straks
en ranke ut av bedste slags
og lærte Noah, hvordan han
skulde bli en dygtig vingaardsmand.
Og Noah grep med alvor fat.
Han plantet dag, han plantet nat.
Han lavet sig en kjælderhall
og gjorde tønder uten tal.
Den hele Ark, fra kjøl til top,
til tøndestav han hugget op.

Kartet viser Lassatjernets plassering i geografien mellom Mosvannet og Stokkavannene (krysset av). Som dere ser går det en bekk gjennom Sandal ned til Store Stokkavann.

Naa, jeg kom nok ut av reiseruten. Underveis besluttet vi ikke at gaa paa jagt mer, hvilket løfte vi ogsaa holdt – i 2 dage. Langt paa natten kom vi til Stavanger, temmelig trætte. Da jeg kom hjem, stod der et godt maaltid og ventet paa mig, og min snille kone hadde, uten at jeg hadde anmodet hende om det, skaffet en fl. øl. Hun er jo totalist, men det er jo et bevis paa, at der kan være snille mennesker ogsaa blant totalister.

Nu kommer en liten rypejagt. Doktor Lange hadde faat et dyr, som han kaldte en fuglehund. Han hadde bedt mig være med paa rypejagt. Jeg var den gang forhindret i at være med, men nogen dage efter var jeg saa uheldig at brække det høire kraveben. Nu kunde jeg være med, da det vilde vare længe, før jeg atter kunde arbeide. Vi drog altsaa avsted. Jeg var jo invalid og gikk med høire arm i bind; dog skjøt jeg to ænder i Frøilandsvandet. Vi reiste først til Sikveland i Time. Der var et ualmindelig velstelt fjøs og gaardsstel; men jeg tror, at kvinderne led av vandskræk. Da vi ikke fandt fugle der, tok vi til Osland i Bjerkreim. Der var propert baade ute og inde. Der traf vi sammen med P. Johnsen, Wallem og K. Bertelsen, allesammen hyggelige jagtkamerater.

Der var litet fugl, og jeg har en mistanke om, at de av beboerne, som skulde vise os omkring i rypetragterne, viste os alle steder, hvor der ikke var fugl. De fanget selv en del ryper i sneen om vinteren og vilde vel helst ha sine fugle for sig selv. Nu skulde jeg og doktoren prøve «jagthunden». Det viste sig, at den var storartet til at jage sauer; derimot var fugl som luft for den, og saa er dens saga ute.

En dag kom gartner Zetlitz pr. karjol. Han kom ikke alene, men sammen med en stor oksestek samt en kurv med jordbær. Doktoren var en født kokekunstner, og da der var rikelig med god fløte, blev det et sandt herremaaltid. Utbyttet blev ikke stort, men det var en prægtig tur. Jeg var paa et hængende haar nær blit skutt. Han Lars, som skulde finde fugl til os, hadde faat et dobbeltløpet gevær, som han ikke var rigtig fortrolig med. En dag hadde jeg og doktoren lagt os i en bakkeskraaning et stykke fra hverandre. Lars laa litt længer nede i bakken. Paa engang smaldt det fra Lars, og hele haglladningen for i marken, ikke over en alen fra mig. Han hadde ligget og fingret med hanen og avtrækkeren med omtalte følge. Jeg sa ikke andet end: «Hvis du vilde skyte mig, saa skyter du som en klokker.» Han fik en alvorlig tiltale av dok-

toren og tok sig det svært nær. Efterat vi var kommet hjem, maatte jeg ut efter ham, da han ikke vilde hjem.

Da vi reiste forbi Garborg, fortalte Lange om en mand derfra. Det første doktoren hadde begyndt at praktisere, kom der en dag en mand ind paa kontoret med bind om næsen. Efter en del fomlen i vestelommen kom han frem med en ikke altfor ren fille, som indeholdt et stort stykke av næsen og bad doktoren sætte det paa sin gamle plads. Han hadde ved uforsigtighet skaaret det av med en ljaa. Det lot sig nu ikke gjøre, og manden maatte reise hjem med næsen i en klut. Jeg mindes en anden næsehistorie, som hadde et glimrende utfald for vedkommende. Det var i 64 ved Dybbøl. Det var i begyndelsen av beleiringen. Vi skulde grave skyttergraver. Vi var en halv snes mand og var taalig godt dækket bak en liten høide. Jorden var frossen og flere hadde aldrig hat fat paa hverken hakke eller spa, saa arbeidet gikk med egte kommunalt tempo. Paa en gang begyndte en tysk patrulje at bombardere os med sine forbistrede bakladningsgeværer. De var ubemerket kommet saa langt frem, at de kunde se os bak høien. Vi fik hurtig kastet os ned, men med det samme de første skud faldt, var der en, som het Hansen, der utstøtte et sandt indianerhyl og holdt sig for næsen, som blødte sterkt. Vi sendte mange skud, som dog ikke traf. Nu skulde vi se til den saarede; han hadde faat en kule saa akkurat midt igjennem næsen, saa der kunde være sat en durabelig ring i den. Nu hadde omtalte et ualmindelig stort snyteskaft; der var endog en av kameraterne, som paastod, at det var det, som først hadde vakt tyskernes opmerksomhet paa os. Manden kom paa sykehuset, men kom igjen efter nogen ukers forløp. Næsen var da blit meget mindre, og han var svært fornøiet. Nu kan jeg kysse pikerne som andre mennesker, før maatte jeg kysse «paa tvers».

Det var undertiden vanskelig at faa logi. Vi hadde et temmelig sikkert kjendetegn, hvori vi ikke fik tak over hodet. Naar vi nemlig saa presten Lars Oftedals billede paa veggen, visste vi besked. Vi fik ikke alene ikke logi, men en lang moralpræken, fordi vi vilde skyte om søndagen. Det er jo mange steder paa landet, ja forresten i byen med, at naar man bare er gudelig om søndagen, saa kan man gydt snyte og jobbe hele uken. Av dem jeg har været sammen med paa jagt er blot Wallem og K. Bertelsen tilbake. De vil sandsynligvis endnu i lang tid kunne glæde sig ved den ædle sport. Jeg vet ikke, om doktor Engh har opgit jagten, han er jo en, for sin alder, rask mand. Alle de andre jagtkamerater er gaat til de lykkelige jagtmarker, hvor der sandsynligvis vrimler med deilige bekkasiner og er rimelige jagtlove. Min sidste jagt i Lassetjernet var i 1909, jeg var da 74 aar. Jeg kunde nok skyte bekkasiner endnu, men benene er ikke længer førsteklasses jagtben.

Nu er det bare at leve paa minderne, som Jens Berner bestandig sa, naar jeg i de senere aar talte med ham. Han var jo egentlig ikke jæger, men var flere gange med paa jagtture, men saa var han jo gentleman fra top til taa, saa det var en fornøielse at være sammen med ham. Nu faar det være farvel til Lassetjernet for denne gang, maaske jeg skriver litt mer en anden gang.

H. C. Pedersen.

optimaliser
eiendomsverdiene gjennom
effektiv
eiendomsforvaltning

Vågen Eiendom er et av Stavanger-regionens største kompetansesentre innen forvaltning og drift av næringseiendom.

Selskapets medarbeidere har allsidig teknisk, økonomisk og juridisk kompetanse, samt bred kunnskap og kjennskap til markedet i regionen - i tillegg til bred markedskontakt. Vi forvalter for 4 milliarder i verdier for våre oppdragsgivere, tilsvarende ca. 300.000 kvm med kontor, butikk, og lager/ industrilokaler.
Kontakt oss i dag for ytterligere informasjon om våre tjenester!

God forvaltning skaper verdier!

markedsavdelingen reklamebyrå

Vågen Eiendomsforvaltning AS • Vågen Eiendomsmegling AS • Vågen Drift AS

VÅGEN

Skagenkaien 35-37,
4006 Stavanger.
Tlf: 51 93 92 60
www.vaagen-eiendom.no

Fra det gamle Stavanger

Minner før og etter den store brannen i 1860 samt noen bemerkninger av «t».

Noen av disse minner går omtrent 50 år tilbake fra 1899, og senere utover til 60-70 årene.Vi begynner da der inne på Strømsteinen ved den bekjente badedammen, som i den tid ikke var innhegnet, det eneste badested byens smågutter hadde, men så var den også om sommeren ualminnelig godt besøkt. Vi hadde jo da også et nokså flott badehus der inne i bukten, som skjærer inn tvers av daværende Cederbergs reperbane , huset var bygd ute i sjøen på peler, en lang bro førte ut fra land, men det besøktes kun av enkelte av de såkalte «bedre i samfunnet». Bukten var da bredere enn nå, men etter at badehuset forsvant, ble den nokså meget utfylt, så meget, at der ble tomter til de store sjøhusene, som nå står der inne. Man valfartet da til badedammen fra alle byens kanter, mange hadde også sine små seilere med, og man boltret seg i vannet og seilte med de små skuter den dagen så lang. Jo, da var det herlig. Krampe, nei det kjente man ikke til her eller utenfor de forskjellige brygger, hvor de eldre, svømmedyktige gutter, til og med eldre folk badet; man hadde lov å bade hvorsomhelst; men dette var da disse som kunne svømme på «juptå», badedammen var derimot utelukkende for de små gutter. Fra strømsteinen eller bukkesteinen, som fremdeles ligger i dammen, sprang man da på de forskjelligste måter ut i vannet; men da dammen var dypest utenfor denne steinen, var det ikke alle som turde våge dette sprang.

Omgivelsene var da ikke bebygd, utenom den lange rekke sjøhus fra Baneviken av, rundt hele byen til utenfor Kalhammeren, i hvert et hus på hele denne lange strekning var der liv og røre både dag og natt, om vinteren når silden kom, der var arbeide for hvem som ville og kunne, hele sommeren var man også i travel virksomhet på alle disse sjøhusene, men da kun for et begrenset antall arbeidere, som bøkke-

Under min systematiske gjennomgang av Stavanger-avisene har jeg kommet over en rekke artikler av historisk interesse. Her kommer en artikkelserie som sto i Stavanger Aftenblad 19.-27. Oktober 1899 skrevet av en gammel stavangerborger. Jeg har modernisert ortografien, men beholdt den gamle stilen. Dette for å beholde litt av tidskoloritten.

Tegningene er av Gunnar Wareberg. Hentet fra G. Warebergs samlinger i Statsarkivet i Stavanger.

Ved Bjørn Samuelsen

Møllen på Spilderhaug – på Møllehaugen eller berget, sto vindmøllen alene – .

re, og andre faste sjøhusmenn. Sjøhusene ble da holdt i akt og ære, men mange av dem har i de senere år stått i en bedrøvelig forfatning. Hva skulle man med dem, når man ikke hadde sild? I den siste tid ser det dog ut til man får bruk for de gamle sjøtomter igjen. Der fantes da ikke et hus der inne på Ramslandsberget. På Møllehaugen eller berget, sto vindmøllen alene, dog bodde skipper Evertsen herinne, han førte sluppen «Sandvigen» for Kielland. Så kom Cederbergs reperbane, som da ikke var halvdelen så lang som nå, og i dennes nærhet sto mudderpramhuset, et lavt, men langt og rommelig hus, som det også måtte være, da vår aktverdige mudderpram overvintret i dette hus, likesom der også var opplagssted for moringstønnene og andre havneredskaper.

I Baneviken bygdes enkelte fartøyer. På selve Ramslandsberget, nærmest sjøhusene, bygdes en liten vakker brigg, som fikk navnet «Erlen», for rederiet Dunqard Norman. Strømsteinens verft ble anlagt flere år senere. Her ble da bygd flere store, staute skuter, hvorav så vidt vites kun barken «Frigga» og skonnertskip «Professor Nordenskjold» fremdeles seiler; den siste er nå svensk eiendom. Oppover høydene, til venstre av Strømsteinen, når man går til byen, var heller ikke bebygd, kun fjellknauser og litt mark innimellom, samt et lite hus hist og her, helt til vi kom forbi Normandshaven, der begynte husene å bli tettere.

På nedre side, helt til Rosenkildes verft, nå Fisketorvet, var sjøhusene omtrent ubebodde, kun noen få var bygd med våningsog sjøhus i ett. Av disse erindres Jens på Dammen, Ola på Verket og Andreas Lindtner. Langgaten eksisterte ikke da; her var frodig åker og eng helt til oppimot Petri skoler, hvis ene bygning da var bygd til møbelmagasin. ABCgaten var heller ikke da, alt var mark og eides av slakter Idsøe, hvorfor det hadde navn av Idsøemarken. Men Bakegaten og de to andre små gater, som går opp fra Rosenkildebryggen og Fisketorvet samt Sangesandsgaten står omtrent i samme stil som da. De tre små gatene rakk dog ikke lenger enn til nåværende ABCgate, hvor der som nevnt var mark. De bekjente skippere Pitter Lauritz, Haaver Larsen og Knud Nathanielsen bodde i en av disse små gater, likesom skipper Grønnestad bodde der hvor Jørpelands brug nå har sitt møbelutsalg.

Det nåværende Fisketorv var i den tid Rosenkildes verft; her sto to store sjøhus alltid godt vedlikeholdte, og på begge sider av disse husene var der et skipsverft. Hele eiendommen var innhegnet med et høyt rødt plankeverk. Skipsverftet gikk så langt opp i gaten, at da Knud Nathanielsen lot bygge sin skonnert «Sjofna» , som gikk på vannet med hele sin rigg, da rakk nesten klyverbommen opp til vinduene i daværende skipper Grønnestads hus. For øvrig bygdes her flere større og mindre skip, likesom også eldre fartøyer ble opphalt og forlenget. Det stauteste datidens skip som ble bygget her, var vel fullriggeren «Odin» som eides av Rosenkilde og kjøpmann Ludvig Thorsen. Kun ett av de mange fartøyer, som ble bygd på dette verft vites å seile fremdeles, riktignok et av de siste som bygdes, nemlig skonnertskip «Lea», kaptein og reder A. Lindtner. Det merkeligste med dette lille skip er, at det den dag i dag er likeså vakkert som da det for 35 år tilbake gikk ut på sin første reise. Vel har den i flere år hatt en meget makelig fart, nemlig bortover til England midt på sommeren etter noen kulladninger, men allikevel bør vedkommende ha ros for å ha holdt «en god hånd» over sitt skip.

På den andre siden av Rosenkildebryggen sto der et langt lavt enetasjes hus. Der bodde skipper Ole Ellingsen, og bortenfor ham gamle skipper Eilertsen, han førte i mange år en kof for Ploug & Sundt, hvilken gikk alminnelig under navn av «Sundtakoffen». Det fortelles, at når Eilertsen var i rom sjø med sin kof og skulle gå baut, la han det slik, at dette skjedde like ved ett av måltidene. Når maten da var satt på bordet og alt var klart, kommanderte han «hardt i le!», rorpinnen ble da lagt i le, og alle unntatt rormannen gikk ned og spiste. Klyverskjøtene hadde man, før man gikk, skrenset litt på; når man da kom på dekk igjen, var det nettopp passelig tid for gamlingen å synge ut «toppseil hal!». Etter dette måtte jo koffen ikke være blant de snareste i vendingen, og været måtte ha vært det beste. Men enten koffen var sen i vendingen eller ei, så kryste den dog så mangen gang ut byfjorden med sine sildelaster, skjønt det tok tid innen han kom for Tungenes og fikk skvære opp for vinden. Han kom frem og tilbake fra sine Østersjøturer, han og.

I nærheten av ham bodde skipper Dickut. Han førte en liten brigg for Zetlitz, som også bodde herinne. Briggen het «Bolivar». Det var en meget liten brigg. Det fortelles at matrosen Christian Vatne og en mann til tok hele storråen og gikk til smeden med, da den manglet noen jernbeslag. Når røylen skulle rigges opp, tok Christian råen med seilet på og gikk opp og fikk rigget den på plass. Her kan muligens være litt overdrivelse, men Christian var sterk, og i virkeligheten var våre matroser i den tid mange prosent kraftigere og bedre be-

Møbelmagasinet – oppimot Petri skoler, hvis den ene bygning da var bygd til møbelmagasin.

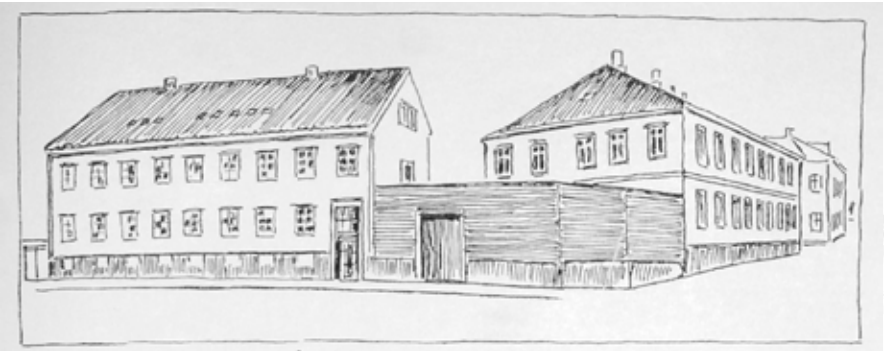

farne enn de fleste av matrosene nå tildags, - men her finnes jo unntakelser. Da var en matros også mer i vinden enn nå.

Når et mannskap kom hjem etter en lengre tur, hadde de i alminnelighet kjøpt seg like luer eller hatter, deres dress var gjerne hvite bukser, kort blå jakke og vest. Alle folk hadde respekt for dem; småguttene kunne gjerne følge dem gate opp og gate ned, så kjekke syntes disse de var. De innlot seg sjelden i noen slags krangel og «slossing», som nå til dags; i den retning var de også mange prosent bedre enn de fleste matroser nå for tiden; hvilket geråder disse til liten ære. Kom et mannskap hjem med et skip f. eks. lastet med salt, da sto hele besetningen i alminnelighet ombord, losset fartøyet ut, tok inn ballast, og gjorde alt klart til avseiling igjen. Hele besetningen gikk som oftest med samme skute på tur igjen; nå derimot springer mannskapet i land med det samme ankeret er falt. Å gå på tur igjen med samme skip, var det likt seg, selv om det var aldri så godt fartøy.

I denne rekken av hus til Bakerbryggen bodde også megler Isachsen, Aadne Storhaug med flere, alle hadde de sine store og rommelige hager på den andre siden av gaten, som gikk like til Sangesandsgaten; kun Zetlitz hadde sitt store hus inne i en fin hage; dette er i de senere år flyttet helt og holdent som det sto, fra sin opprinnelige plass, ned til den nåværende gatelinje, passasjen var meget trang, man kan fremdeles se gatens daværende bredde på brolegningen langs med husene på nedre side.

Så kommer vi til det minneverdige Idsøes slakthus og Severine Svendsens som sto tett i slakthuset, dette siste skulle også i sin tid kjøpes av kommunen, men det tok tid, det var nemlig så altfor kostbart, men Severine hadde ikke tid å vente på slikt. En vakker dag hadde hun fått et par mann som begynte å rive taket av huset, hun ville nemlig bygge på, hun hadde ingen midler og hadde etter sigende heller ingen tanke om å bygge, men hun syntes å være skråsikker på, at når hun først begynte å rive, så mente hun, at det kom fart i styrelsen. Hun hadde heller ikke forregnet seg. Huset ble øyeblikkelig kjøpt og tomten utlagt til gate. – Så sto da slakthuset alene igjen og omtrent sperret den før så trange gate helt til det herrens år 1899, da kom endelig også det bort. I dette strøk bodde skipper Tobias Madsen, som førte jakten «Ziba» for

Bakerbryggen – i denne rekken av hus bodde også – .

Berentsen, samt gullsmed Olsen og skipper Olsen, også under navn av Aubø.

Så kommer vi til den bekjente «ølnibbå». Her har visst vært øl å få i uminnelige tider. I her omtalte tidsrom kan erindres en brennevinshandler og tre ølhandlere tett i hverandre, hvorfor her også var plass for alminnelig utkastning. Disse to gater, som bærer mot Nygaten, Østervåg og Jorenholmen, og som innesluttet et særegent kvartal, ser kanskje mer skremmende ut nå enn i 50-årene. Da var husene i forhold til gaten, men nå har man fått lov å bygge så altfor høye hus; der er opptil et 3etasjes hus iallfal til gaten i dette trange strøk. Før var her også hager på øvre side, men også disse er blitt bebygd like ned til en så smal gatelinje. I dette strøk bodde tollbetjentene Beutlich og Torkelsen,, som også kaltes «Brand».

Østervåg. – Østervåggaten var da nokså kroket – .

I den nedre gate bodde blant flere skipperne Jotten, Housken og Jensen. Hele dette kvartal, som innesluttes av disse to gatene burde feies ganske bort. Ytterrommene skal etter sigende på sine steder i kvartalet være så innskrenket, at der er to huseiere om ett lite privet. Langs med farver Myhres hus, der hvor Skotøymagasinet nå har sitt utsalg, renner den bekjente og i den senere tid så ofte omskrevne skolebekk, men da var her ikke overbygd. Den lå åpen og rant stundom med rivende fart, hvorfor man også som oftest så pikene sitte her og skylle klesvasken. Baker Gitle Thorsen bodde da tvers overfor bekken. Nede på Jorenholmen var der også skipsverft, blant andre fartøyer bygd der, som «St. Svithun», «Floke», «Elkana», erindres også farver Danielsens skonnert «Eliezer», som da førtes av skipper Pontopidan Thorsen. Det var i grunnen en gammel skonnert, som før hette «Christian & August», som ble trukket opp og skulle da forlenges og fornyes, men det gikk med den som med så mange andre, det gamle ble litt etter litt båret hjem i «kjibbå», mens i virkeligheten et helt nytt fartøy ble bygd, så man iallfall den gang meget bedre kunne brent det gamle skrog med en gang, da hadde man spart mange penger.

En vakker dag skulle altså «Eliezer» gå av stabelen med hele sin rigg, den sto med akterenden foran, hvorfor man også hadde våget å henge roret i sine gjenger, men dette var visst en stor feil eller vågestykke, for neppe var den kommet utfor bryggen, før den holdt på å kantre; den la seg så over til den ene side mot Bakerbryggen at flaggene, som var i toppen, sleptes langs hustakene. En mengde mennesker, som skulle se på stasen, sto aldeles skrekkslagne, en hel del var der om bord også, hvoriblant nedskriveren herav var en. En av byens

største nåværende sildeeksportører husker visselig også den dag. Etter at ha vugget en hel del over til begge sider, kom den da sluttelig på rett kjøl, uten å gjøre seg selv eller noen annen skade. Da var det moro å se fartøy gå på vannet; de gikk ikke alle så lydløst ut, som de nå går der inne i dokken. Lenge før fartøyet gikk, var det et skrik, skrål, hamring, ramming og kommando, så man ikke kunne høre «mannamål», mens tilskuerne sto nesten i angst om det skulle gå godt eller ikke. Når det da endelig bar ivei, kom de formelig veltende ut i vannet, lik de fleste av sine byggmestre, som på den dag gjerne hadde et lite «spree», som økte verre når alt var løpt heldig av. Somme skuter nektet ganske, de ville ikke ut, og man arbeidet stundom i dagevis, innen de lot seg rokke fra landjorden ut i sitt element; dette skulle da være et dårlig tegn for skuten. Dog var det ikke alle som veltet slik; somme gikk meget vakkert. I grunnen var disse gamle byggmestre noen ekte våghalser, når de tillot å rigge fartøyene fullt ut, mens de sto på land, skjønt de ikke var riktig stø i, hvorvidt fartøyet kunne bære hele sin rigg under avløpingen eller ei, men så var det jo kun noen få, som gikk på vannet med hele sin rigg.

Just ved nedgangen til Kjerringholmen sluttet Østervåggaten før brannen. Der sto et hus, som så omtrent sperret gaten, nemlig Malene Bergs bakeri og losjihus. Forresten foregikk nok der litt av hvert. På den andre siden bodde smed Stiksen, som også hadde sin smie der. Mellom disse husene var der en slags gjennomgang skal vi senere komme til. Østervåggaten var da nokså kroket på sine steder. Husene her sto ikke så som i flere andre gater, nemlig det ene hus utenfor det andre i trappetrinn, men der var stygge kroker allikevel, man svermet da ikke for rettlinjede gater, skjønnhetssans fantes visst ikke. Kjøpmennene Knivsberg, Gjertsen, Johnsen og Ludvig Thorsen, nå i strøket Kleiberg-Gudmundsen, hadde hager på den andre siden, dog hadde Johnsen sin hage på nedre siden utenfor huset sitt – det hus, som for kort tid siden eides av Joh. Rasmussen & Racine og som nå er revet. Gatelinjen ble da som hager stakk mer og mindre ut i gaten, altså i bukter. For å få gatens bredde, måtte disse husene bygges lengre ned mot sjøen enn naboens; derav kommer det, at strekningen Bispebryggen-Kleiberg stikker lengre ut enn strekningen bortenfor. Ludvig Thorsens store hage var omgitt av en meget høy stenmur, og stakk meget lengre ut i gaten enn de øvrige; derfor sto også Thorsens våningshus flere favner nedenfor naboens, kjøpmann Johs. Lies hus, nå kjøpmann Christoffersens. Men dette var det siste hus som brant denne vei, ellers hadde dette hus blitt en meget større utstikker enn Kleibergs. Den øvrige del av gaten var noenlunde rettlinjet.

Nygaten var byens reneste og kanskje smukkeste gate; der var i den tid meget liten trafikk. Huset øverst oppe i Laugmandsgaten, der hvor nå konditor Ogne har sitt utsalg, eides da av baker Mathias Nymann, i hvis vinduer, som også hos de øvrige bakere, utstiltes da især grovt og fint rugbrød, losebrød, sirupsbrød samt de uunnværlige kringler, som dog for det meste kjøptes av landsfolk, når de skulle ha stas. De kom da mange ganger med store knipper med kringler. Der var nok også litt som kaltes «bakkels», men det var ikke for alles munn. Vi hadde jo også en eller to konditorer, men grovt og fint rugbrød hadde alle.

Stakkars gamle Stavanger, hvor forfinet alt folk er blitt på så få år bare i brødveien. Da var grove, usiktede rugbrød dagens kost hva brød angikk, men da var også friskere ansikter, kraftigere menn og kvinner å se, enn i denne tid; et blekt, gustent ansikt såes sjelden. Dette brød ble servert på alles bord, den rikes som den fattiges. De som hadde råd til det fikk kornet malt og sendte det til bakeren, og hver lørdag hentet man det tilbake i form av store, vektige brød, av hvilken man da hadde opplag hele den påfølgende uke. Nå i denne tid vil de fleste

Nygaten – Nygaten var byens reneste og kanskje smukkeste gate – .

rike som fattige neppe spise et stykke brød, som er en eller to dager gammelt. Hos den alminnelige borgerlige mann såes, når unntas høytider eller ved festlige anledninger, meget sjelden fint brød på bordet. Nå derimot kjenner man ikke en gang navnene på alle de forskjellige sorter fine brød, som daglig dekkes så å si på hver manns bord; men sannelig har denne forandring også satt sitt stempel på folk. Nei, en skive godt, usiktet rugbrød med gammelost på til vin, te eller kaffe, er fremdeles mange prosent bedre og kraftigere enn alle de finere sorter brød, som nå går i handelen.

Øverst oppe i Nygaten, nå Carl Hansens eiendom, var da et lavt enetasjes hus og eides av den bekjente kjøpmann og skipsreder B. Larsen Skelbred. Hans skip var helst jakter som også bruktes i sildefisket, unntatt den største. I alminnelighet hadde han tre slike, den ene litt større enn den andre, hvorfor de kaltes store-, mellom- og lillejakten. På det andre hjørnet av Nygaten sto også et lavt enkel etasjes hus, som eides av den likeså bekjente bedemann Baade, nå buntmaker Abrahamsens eiendom. Her kjøpte byens mødre ferdig kokt blå stivelse, som ble avhentet på tallerkener eller tefater. For øvrig var Nygaten da besatt med en brennevinshandler, Køhlers melbutikk, en baker og malermester C. & P. Aanensen. Senere startet kjøpmann Axel Andersen en større kolonialforretning, men den gikk ikke. De øvrige oppadgående gater fra Østervåg var da som nå først Søregaten. Man har i den senere tid skrevet og talt meget om en hovedgate Østervåg-Torvet, men merkelig nok har ennå ingen foreslått en utvidelse her. Skjønt linjen Søregaten-Arneageren og Provstebakken ligger så noenlunde i en flukt, altså den letteste, og visst billigste adgang for en hovedgate Østervåg-Torvet, ligger dog dette strøk fremdeles uforandret, med unntagelse av

en del nye hus, og noen påbygninger. Denne gaten har alltid vært velsignet med megen mat og drikke, da en hel del spiseverter har slått seg ned her. Derfor fikk den også i sin tid økenavnet «subakanalen». En brennevinshandler var der også i mange år, det så ut til han tjente gode penger i kanalen. Når denne gate fikk en ordentlig bredde som hovedgate, og kvartalet ved Jorenholmsgaten kom bort, da ville dens endepunkter bli Strømstenen-Torvet, det ble da en gate som det var «mon» i.

Salvagergaten er, skjønt hele strekningen på den ene siden brant, like trang og smal – .

I eldre tider hadde alle kjøpmenn og mange andre familier luker for hele vinduet, som luktes med solide jernstenger. Når da butikkene lukket hørte man ramlingen av jernstengene på lang avstand. Der langt nede i Søregaten var det en kjøpmann, som lukket sin butikk midt på lyse dagen. Da hans kone hørte dette, kom hun ned og sa: «Nei Gud bevare meg, lukke du nå?» «Ja, vi lukker alle nå,» var svaret. Han trodde nemlig det var kveld, da han hørte ramlingen av lukejernene nede hos Engel Hansen, men det var en kjerre som lastet eller losset stangjern straks etter middag. De øvrige luker var ikke så forsvarlig fast; guttene hadde da moro av om kvelden å rykke disse opp, så kunne man i en fart se hva familiene stelte med i sine bekvemmeligheter.

Den neste tverrgate heter Sølvbjerggaten. Når unntas enkelte nybygninger er Søvbjerggaten også omtrent uforandret. Hvorfor gaten bærer dette navn er visst ubekjent; der går gjerne sølvårer gjennom fjellet – hvem vet.

Så kom vi til Hølleberggaten. Den var i den tid umulig å passere med kjerreredskaper, der var store fjellknauser og dype fallgruber i hele gatens lengde, ukjente folk måtte således krype seg fram når det var mørkt. Han «Veabjødn» og Per Stokka likte ikke denne gaten som ventelig var, når de kom skrittende og pustende opp denne meningsløse gaten med sin tunge byrde på ryggen, især på høstparten når alle skulle forsyne seg med ved for vinteren. Disse to menn bar enhver pinne ved på sin rygg til den største del av byens befolkning, stundom nokså lang og bakket vei fra de forskjellige brygger. De var på langt nær ingen kjemper, tvert imot, de var helst skrale, stakkar. De tok seg riktignok en liten «hivert» en og annen gang, da især «Bjødn»; da brummet han stundom fælt og var arg i hu, men stundom var han igjen så glad, at han både danset og hoppet i gatene. I mange år holdt disse to ut med dette arbeide. Mangen tung favn ved ble på disse to menns rygg bragt til huse, de hadde ingen konkurrenter, de var alene med dette strev for livsoppholdet, til de ikke vant mer.

Øverst oppe i Hølleberggaten bodde losoldermann Natvig i mange år. Ovenfor der var det en større fjellknaus, kalt Hølleberget, som også gjorde det ratt umulig å ferdes på de høyder med kjerreredskaper. Fjellet er nå bortminert og danner en liten plan; strøket rundt om kaltes også «Lærkesvingen» (tidligere kalt Lærkesvindelen). Fra denne plan utspringer da flere gater i forskjellige retninger. Utenom fjellets bort-

minering og litt nybygging nede i gaten, er her akkurat som for 50 år siden, dog var der en større hage, der hvor man nå arbeider oljeklær. Ovenfor her bodde skipper H. Henriksen, far til agent Chr. Henriksen.

Steinkargaten er fremdeles like trang og smal med kun enkelte nybygninger. Denne gaten var før i tiden beæret med et dansehus. Av eldre bekjente navn bodde her i gaten bakerne Christian Holm og Ole Johnsen samt bankkasserer Henrik Oluf Zetlitz, skomaker Lea og skipperne Soma, Jørstad og Sømme. Ser man nå Steinkargaten fra den nye kai av, da ser den latterlig smal ut for oss stavangerfolk, hva må den da ikke gjøre for fremmede som stiger i land ved Bispekaien, den ser ganske komisk ut i forhold til den smukke kai som går i samme flukt som gaten.

Salvagergaten er, skjønt hele strekningen på den ene side brant, like trang og smal, kanskje smalere enn før brannen; iallfall erindres at Torgrim baker bodde omtrent midt i gaten i sin store våning og bakeriet ved siden. Utenfor her og oppover til Bakkegaten var der meget bredere enn nå, men så eksisterte riktignok ikke i den tid hverken Bredgaten eller Bredallmenningen. Just der, hvor man nå går ned til Bredallmenningen, sto det skjebnesvangre gamle Vasbøhuset og sjøhus, hvor den store brann begynte, som la over 250 hus i aske. Lengre borte i Østervåg bodde en kjøpmann som en tidlig morgen gikk og stoltserte seg over, at han den morgen var den tidligste å lukke opp sin butikk. Da han hadde gått utenfor og spasert en stund, kom der en bekjent av ham gående forbi; denne sa da til ham: jeg tror du er splittergal, som har lukket opp kramboden på en søndagsmorgen. Nei ka seie du, de æ då vel ikkje søndag. Jovisst er det søndag, lukk igjen så fort du kan, innen folket kommer ut og ser skammen; han var ham da behjelpelig med å få lukejernene på så lydløst som mulig. Tvers overfor det gamle Vasbøhuset hvor brannen begynte, er rederen av

Kjerringholmen med tollvakthuset helt til venstre ovenfor robåten.

haugesundsskipet «Eastern Light» m. m. fl. skip født; hr. Johan Torsen oppvokste derborte i Østervåg.

Rett opp fra Kjerringholmen gikk der en smal gate opp til Bakken, tett bebygd med små nette hus på den ene side, på den andre side lå der et nokså høyt fjell, så langt som gaten var, kalt Bakkefjellet, på hvis topp lå en bebygd flate, formodentlig i form av en firkant; for det er sikkert som lås, at oppe på dette fjell bodde han Finkel på firkanten, han hadde sin egen vei opp til boligen sin, som ikke alle vågde å gå; men hovedveien var fra Bakken av. Denne mann sto seg nokså godt, bl. a. hadde han kjøpt eller latt påbygge en ikke så liten jakt; da denne var ferdig, lot han den godt fortøye nede på Østervåg, hvor den så ble liggende til bunnen var aldeles fortært av mark. Senere kjøpte en annen reder skroget, men der måtte helt ny bunn innen fartøyet kunne brukes til å seile med. Selve Bakken var en åpen plan, hvorfra Kjerringholmsgaten, den nåværende Bakkegate, samt smauet mellom maler Bø og barber Engelsen førte, likeledes var herfra den rette vei til Finkel på firkanten og de øvrige som bodde der oppe, og endelig en slags vei eller smau som førte ned til et strede, som atter igjen førte ut til selve Holmen. I dette smau bodde datidens fineste oppvarter, snekker Christian Jakobsen; senere flyttet han inn på Verket. Hans galladress var i blått, med store blanke knapper. Ved sin død etterlot han seg en ikke ubetydelig formue, som for det meste kom forskjellige veldedige øyemed til gode, hvoriblant Vaisenhuset. På gravstøtten hans er det innhugget et vers, hvor man kan lese seg til de forskjellige innretninger som nøt godt av hans etterlatte formue.

Hvis man turde våge det for H. G. B. S.s (Hans Gabriel Buchholm Sundt) sinte kalkunhaner, der vrøvlet verre når de så fremmede folk, kunne man fra Bakken snike seg gjennom dennes store gårdsrom og komme like ut i nåværende Kirkegate; da het den Holmegaten, og alt som var utenom het rett og slett Holmen. Den fortes-te forbindelse mellom Østervåg og selve Holmen var da over Bakkefjellet, men man måtte formelig krype på alle fire før man kom opp på toppen og fikk fatt i den rette passasje, som just ikke var 1ste klasses.

Kjerringholmen som da eides av huset Ploug & Sundt var byens største og mest benyttede skipsverft, her bygdes da også mange vakre og staute skip. Skjønt visst alle nå er forsvunnet, er dog flere fremdeles i litt eldre folks minne som f. eks. «Favoritten», som var en blant dem som *uten* rigg veltet seg ut på vannet, skjønt man i dette tilfelle skulle ha stelt det slik, da man var redd for at den skulle ta grunn med helen når den dumpet ned i sjøen. I anledningen hadde man senket ned en mengde halm i sekker, som skulle ta imot støtet i tilfelle. På dekket var bl. a. et musikkorps som skulle spille den ut, men de fikk annet å vite enn å spille under avløpningen.

Inne på Strømsteinens verft var det også musikk om bord på en bark som skulle gå av stabelen, men dette skip nektet sturt å gå ut, Kaisen skrek verre, men det hjalp ikke. Til slutt måtte alle uvedkommende, musikken med, gå fra borde. Langt om lenge fikk man også dette skip ut. Da det endelig bar ivei, gikk det utmerket. Fra Kjerringholmen kan det også nevnes: «Mazeppa», «Rivalen», «Hebe», «Avance», «O. S. Ploug», «Imperator» o. m. fl. Alle byens skipsverft var opptatt i den tid; straks det ene var ferdig, straktes kjølen til et nytt, omtrent som man nå bygger hus, dog med den forskjell, at disse skipsbygninger tok atskillig lengre tid. Å komme fram til Holmen gjennom den før nevnte forbindelsesvei fra Østervåg, var til sine tider et halsbrekkende arbeide, da især om vinteren i is og snø. Til venstre et stykke oppover fjellet et smed Stiksen tilhørende plankeverk. Ved å støtte og formelig hale seg opp etter dette, nådde man etter mange gjenvordigheter toppen, hvor man endelig kunne fortsette så noenlunde på rett kjøl til Holmen.

Nedover til Østervåg gjorde alminne-

Pottemakerstranden. – Strøket der nede ved bryggen kaltes også «Pottemakerstranden».

lig ungdommen kort prosess, idet de satte seg på huk høyest oppe ved skomaker Thommesen, og i en fart kom man da som oftest «hodesturta» like ned i Østervåggaten. Ja således så forbindelsesveien fra Østervåg til Holmen ut for kun 40 år tilbake. Ungdommen må da kunne skjønne, at nettopp dette strøk er undergått en meget stor forandring, visst den største etter brannen. Når litt eldre folk tenker tilbake, er det simpelthen forunderlig at man virkelig kunne ferdes der, men vi hadde jo ikke noe bedre da. Byens vise menn spekulerte riktignok på å forbedre denne unaturlige gjennomgang, men til den ende måtte smed Stiksens hus kjøpes og rives. Men at så en noenlunde passabel vei her gikk nok over disse menns forstand og langt inn i prestens. Dog var man kommet så langt at noen der i nærheten boende menn fikk i oppdrag å holde tall på de mennesker som ferdes denne vei, dette skulle da vise om det var påkrevet å få bedre gjennomgang eller ei. Tellingen skulle holdes hemmelig, men publikum, som gjerne ville få en bedre vei, fikk «nyss» om dette, og da begynte man å valfarte verre over fjellet til Holmen, men tross den økede ferdsel hadde man ikke mot til å ta fatt på et så overordentlig kostbart arbeide. Huset ble således stående inntil brannen førte det bort.

Kommet opp på toppen av Bakkefjellet gikk der et knudret strede som førte ut til selve Holmen og munnet ut i en liten firkantet plan som kaltes Timianstorvet. I dette strøk bodde blokkmaker Sømme, en høy svær mann, en riktig Goliath, ingen i byen var så høy og sværlemmet som han. Hans barn liknet faren i storslagenhet. Litt lenger borte bodde den bekjente kjøpmann Loss, og ved stredets endepunkt som her var omtrent en favn bredt, bodde på hver sitt hjørne kjøpmann A. Høy og brennevinshandler B. Aske, dog lå disse husenes fasade mot det nevnte lille torv. I den tid eksisterte heller ingen Nedre Holmegate på strekningen fra Kjerringholmen til Zetlitzbryggen. Langs sjøkanten var sjøhusene så omtrent utilgjengelige fra landsiden. Strøket der nede ved bryggen kaltes også «Pottemakerstranden». Der i nærheten bodde en Zetlitz i sin tid. Den nåværende Kirkegate hette som nevnt Holmegaten, den var nokså smal med små hus på begge sider, dog var der enkelte større som H. G. B. Sundts m. fl. Man hadde ordentlig mani i eldre tider å få gatene så stygge som mulig, idet man bygde sine hus det ene uten-

for det andre, man nøyde seg ikke med kun å se tvers over gaten. Nei, man ville se gaten i hele sin lengde, og til den ende måtte det ene hus stikke utenfor det andre, for på den måte å få anbragt et vindu den ene eller andre vei. «Spion» kjentes ikke, og noe som het regulering var visst som hebraisk for dem.

Den nåværende oppgang til Valberget var bare en smal kroket trappegang, på hjørnet av denne og Holmegaten bodde kjøpmann G. Gulliksen, og på det andre hjørnet byens fineste konditor. Her lusket mang en liten flokk unge damer og herrer seg inn, og lot seg de ypperlige kaker med sjokolade smake, men grovt og fint brød, samt kringler og de bekjente vadmelskranser var der også i mengder. Med nåværende kjøpmann Iversens hus sluttet brannen også denne vei på den ene siden av gaten. På den andre siden ved nåværende gullsmed Westerbom eller ved nedgangen til Bredgaten; denne gate eksisterte ikke før brannen. Fra såkalte Timianstorv gikk der en vei opp til Valberget, som med nød kunne kjøres. Nedenfor var kjøpmann Ramslands Have; i den rekke av hus, som sto oppetter Valberget bodde den bekjente skipper Worsøe.

Valberget var da av tre. For sikkerhets skyld, at det ikke skulle blåse over ende, var der anbragt forsvarlige støtter rundt

Valberget. – Tyskeren Heide var byens eneste feiermester. Hans hus står fremdeles der oppe – .

om tårnet. Det er ennå ufattelig, hvorfra hin styrelse hentet det løvemot å rive det gamle tretårn, og i dets sted lot oppføre et nytt tårn av huggen sten. De satte seg riktignok et varig minne, som hvis det ikke blir ødelagt av fiendehånd, antakelig vil bli stående så lenge som fjellet, det står på, ikke rystes i sine grunnvoller. Det var så meget merkeligere, som byens da ledende menn ikke befattet seg med slikt pusleri som byens forskjønnelse, eller noe særs nyttig, men for brann måtte de ha respekt, for ved de tider lot man seg også forskaffe en slags brannsprøyte – en stor båt i likhet med våre førebåter, men flat i bunnen. I denne sto sprøyten, som var stasjonert ved Kjerringholmen. Om der f. eks. hadde vært brann i Støberi & Dok og litt sydøstvind, ville ikke sjøsprøyten nådd der inn før lenge etter brannen; for båten ble rodd med store, svære årer.

Som sagt, byens ledende menn befattet seg ikke med noe som kunne forskjønne byen. De var glad i sin by, som den var. Når silden kom inn i store mengder, var de etter endt dagsverk i perlehumør og pleide som oftest samles på klubben hvor både taler og sang angikk silden. Når dette hendte på en lørdagskveld, var ingen mer påpasselig enn disse gamle, brave menn å vandre til kirke med sin store messingbe-

slåtte salmebok i hånden. Noen ødselhet sportes dog ikke blant dem, skjønt de stundom sopte penger inn. Deres levemåte i det daglige var alminnelig god og kraftig arbeidskost, hvor det grove usiktede rugbrød aldri fattedes. Alle var gode venner, ingen kiv, splittelse og avind, som i våre dager. Kort: alle var brødre, og alle var velkomne til hverandres hus. Som sagt sportes ingen virkelig ødselhet, utenom den lille fornøyelse, de tillot seg, når de møttes på klubben; derfor var det så meget merkeligere, at de den gang i enighet tok så dypt i kassen, at de lot oppføre det kostbare tårn, man kunne nesten fristes å tro, at der den dag måtte ha vært et ualminnelig rikt sildefiske, og de har hele bunten hatt seg et riktig perlehumørsmøte på klubben, hvor det på forhånd enstemmig er blitt vedtatt å bygge Valbergtårnet av huggen sten. Dette datidens kjempeverk var da også det eneste større arbeide, som ble utført for byen på mange herrens år – løsenet var kun sild og skip.

Mens vi skriver ned disse minner, synes vi i ånden å se alle de bekjente ansikter både fra Østervåg, Holmen og Stranden samt også fra andre deler av byen, som alle for lengst er gått til hvile. Omtrent der, hvor nå posthuset står, bodde grosserer Andreas Sømme. Hans eiendom var meget stor. Den gikk like ned til sjøen; først et større våningshus med fasade vent mot det såkalte Timianstorv, så et større gårdsrom, og tilslutt et stort sjøhus, alt i en lengde. Noen Nedre Holmegate hadde vi ikke den tid; som Sømmes, lå også omtrent alle de øvrige større og mindre eiendommene utover hele Holmen på denne side. Alle de velkjente gamle holmafolk bodde da også i dette strøk; Faaen og moster Sara ikke å forglemme. Utenfor Timianstorvet gikk der to gater, den ene førte oppad en bakke mot Skagen, den andre, som et stykke var meget smal med høye hus på begge sider, men ble bredere ved den såkalte Vinterhave, der hvor nå Privatbanken og Hansa ølutsalg står, førte like ut til nåværende Ryfylkekai, samt en tverrgate eller bakke, som førte opp til Skansen, eller byens festning, hvor den nåværende Skansekai ligger. Fra landsiden var Skansen omgitt av en temmelig høy steinmur; mot sjøen viste kanonene sine respektinngytende munninger mellom høye gressbegrodde volder. Midt i festningen sto et gammelt, lavt, men nokså langt hus, under hvis golv lå en mengde kanonkuler, og endelig en høy flaggstang, fra

Fra Skansen. – førte opp til Skansen, eller byens festning – .

hvis topp ved forskjellige festligheter flagget med tunge og splitt vaiet. Her saluttertes da hver 17de mai og kongens fødselsdag, så hele byen rystes. Kanonene var av nokså svær kaliber og gjør fremdeles den dag i dag sin tause tjeneste som fortøyningspæler på Skansekaien og andre steder, men deres munninger viser rett oppad, formodentlig som tegn til fred på jorden, eller iallfall i Stavanger. Stavanger by har altså allerede for 40 år siden avvæpnet, og derved vist verden, at byen også i den retning er foregangsby for verdensfreden. Besynderlig nok blir ikke dette berørt i den nyss avholdte fredskongress i Haag, hva stavangerne hadde gjort med sine kanoner. Dette enestående eksempel burde særlig blitt fremholdt som følgeverdig av hele Europa og øvrige verdensdeler. Byens borgere holdt det riktignok en tid ennå under gevær der oppe på ekserserplassen; men i stedet for å bruke flint i låsen, når det skulle fyres, hadde dog de fleste anbragt et stykke tre, så var de sikker på å unngå blodsutgytelse. Til slutt la også disse ned sine våpen.

Mangt et løyerlig minne kunne noteres fra byens borgeres krigsskueplass, og da især på mønstringsdagen, når alle møtte med hvite rene bukser, og de kommanderende med hvite hansker og blå vaiende fjær i sine trekantede hatter svingte sin sabel «verre». Da var det moro for både befal og den menige soldat, og ikke minst for den store skare i alle aldre, som ledsaget våre tapre krigere fra krigsskueplassen like ned til torvet, hvor stadthauptmannens avskjedstale til soldaten påhørtes av en uoverskuelig menneskemasse, og som ble besvart med et «leve» stadthauptmannen, ledsaget av begeistrede hurraer i alle tonearter, mens alle de hvite bukser hadde fått en ganske annen kulør nå, da de sto der på torvet i geledd og presenterte gevær, enn da de møtte opp på ekserserplassen; teltene der oppe hadde visstnok sin andel i soldatens krigerske humør og benklærenes forandring. Skansen hadde selvfølgelig også sin dertil beskikkede kommandant. Den tid, her skrives om, fungerte hr. S- som kommandant og hr. G- som kanonér sammen med et par håndlangere. Det var hele betjeningen. Det fortaltes da, at når alt der ute var klart til salutt, hadde man plassert en større kruttkjerring på fenghullet av hver kanon. Kanonéren sto klar med sin rykende lunte, en lang stokk, i hvis ende der var anbragt et større stykke tonder,(?) og ventet på kommandantens høytidelige ordre; men begge disse to krigsmenn skalv nok litt i knærne etter hvert som det gitte klokkeslett nærmet seg. Endelig lød kommandoen, men svakt: «fyr!» som øyeblikkelig påfølgtes med et litt høyere: «nei, ikke fyr», idet kommandanten sprang så langt som mulig bort fra kanonene; fra dette sted kommanderte han da med et høyt og kraftig «fyr nå». Etter det første skudd var dundret løs, ble kanonéren også betydelig sikrere på hånden, så de øvrige skudd gikk etter kommandoen meget regelmessig.

Gaten som førte mot Skagen var en nokså bred bakke, som smalnet av etter hvert man kom på toppen, hvor glassmaker Tobisen bodde. Så bar det nedover igjen gjennom et trangt pass til Skagen. Passasjen var så trang, at hest og kjerre med nød kunne passere, da selve Valberget gikk nesten like ned til Tobisens hus. Her sluttet da også brannen sin ødeleggelse denne vei. I sannhet en minneverdig brann. Av hele Holmen, en større del av Østervåg, hele Bakken sto kun et eneste hus igjen, som merkelig nok for annen gang ble reddet midt i et slikt ildhav, nemlig grosserer Søren Berners sjøhus, som sto i gårdsrommet, hvor det ennå står, men hin dag omspent av flammer.

Tyskeren Heide var byens eneste feiermester. Hans hus står fremdeles der oppe i en avsats på selve Valberget. Denne mann røykte til alle tider sin lange pipe, hvor han gikk og sto, Gjerne også når han sov. Lukten av Heides røyketobakk sportes på lang avstand, da den hovedsakelig besto av tørre kirsebærblader. Når da Heide hadde vært inne i et hus, og noen kom inn etter at

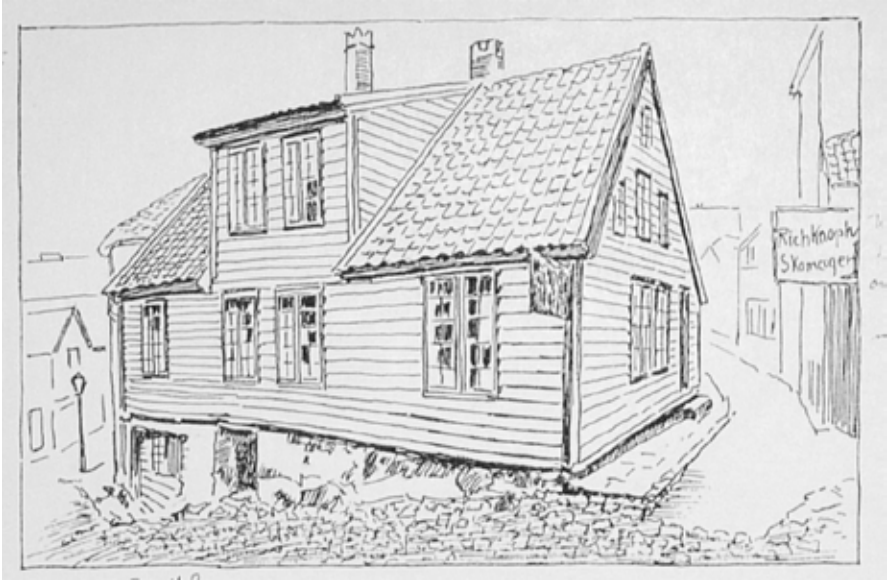

Brattegaten/Urgaten. Dette var det gamle posthuset.

han var gått, behøvde man ikke spørre om, hvem som hadde vært der; ingen ubehagelig lukt forresten.

Litt lengre bort i gaten, der hvor nå hotell «Nordstjernen» står, bodde byens branninspektør, Felthus, i et lavt en-etasjes hus med en høy steintrapp. I branntilfelle og visstnok også ved festlige anledninger møtte gamle Felthus i trekantet hatt med fjær. Skagen i sin helhet til torvet har også undergått forandringer til det bedre, idet mange større våninger er oppført på begge sider av gaten. Det hus, hvor Skagens vedskjæreri nå er, var opprinnelig bygd til et midlertidig teater, som byen allerede da savnet, idet stadthauptmann Hansen lot oppføre og innrede på egen bekostning. Hele øverste etasje besto av ett rom, når unntas skuespillernes egen inngang, og rommet en hel del mennesker. Skjønt det just ikke var førsteklasses, da især de to båser, som skulle være andre plass, så har dog en mengde Stavanger-folk, damer som herrer, så mang en aften moret seg fortreffelig der. I sin tid var der også et hus der nede på Skagen, hvor der var anledning å få seg en «svingom» og gjerne en liten toddy att på. Men det var kun de såkalte pene folk, som besøkte dette sted, som skippere o. a. med sine damer.

I Urgaten, den som går fra Prostebakken til Brattegaten, sto der et gammelt hus, man kalte spinnhuset; det var et tilfluktsted for gamle avfeldige kvinner, Det huset bare noen få, og om de orket det, måtte de spinne for sitt losji. På hjørnet av denne gaten – eller smau – og Brattegaten, lå byens posthus. Det står der fremdeles. Postmesteren het Kielland og hans fullmektig var Ulstrup. Uten andre medhjelpere greide denne hele bunten alene. Kontoret var ovenpå, adskilt fra loftet med en lang vegg. Uvedkommende fikk aldri lov å se inn på det hellige sted, brev og postsaker ble innlevert gjennom en liten glugg gjennom den nevnte vegg ikke større enn at man kunne se fullmektigens ansikt. Når man var ferdig, ble luken lukket, og der fantes da ikke spor eller tegn til, at innenfor denne vegg

Arneageren. – var helst et arnested for all slags uhumskheter –.

var Stavanger postkontor. Formodentlig var man redd for postrøvere. Et bud greide også alene hele postens utlevering; desforuten var han også bankbud og hadde meget fritid allikevel. Denne stilling klarte han alene, så vidt erindres til opp i 60-årene.

Arneageren var helst et arnested for all slags uhumskheter. – Bare på det korte stykke fra Søregaten til Leversen, var der ikke mindre enn tre dansehus, dog ikke dansehus, men buler av verste sort, innen hvis vegger der nok foregikk mange rare ting. Dessuten var der en brennevinshandler og minst to ølhandlere. Mangt et gyselig slagsmål er utkjempet på Arneageren ned gjennom tidene, og det ser ut til, at kampplassen benyttes fremdeles, dog ikke så morderisk som før i tiden. Gaten er blitt storligen forandret siden den tid, med store pene butikker på begge sider, dog er der fremdeles noe usikkert der borte i kroken.

Der hvor nå fengselsbygningen og sparebanken står, var der kun et lite en-etasjes hus, hvor byens fineste skredder, Rasmussen, bodde. Det var altså her den gamle og bekjente skredder Johannesen var svenn. Det øvrige av disse tomter var en stor hage, som tilhørte det hus hvor gamle sjømannsskolen var, som for en del år siden ble revet. For enda lengre siden eides det av Bahr. Nedenfor dette, like henimot byfogdens forrige hus, var der bebygd. Nedgangen til torvet fra Kongsgård var da så smal, at hest med kjerre just kunne passere, eller noenlunde i likhet med «Ølnibbå», for øvrig viser fremdeles brolegningen langs med byfogdens forrige hus og Svaneapoteket, hvor smal gaten da var, det høres nesten latterlig ut, men det var dog så. Torvebryggen var heller ikke bredere. Tvers over nåværende torvebrygge sto et hus med hage utenfor, som opptok en nokså

stor tomt oppover. Det tilhørte Kiellandsfamilien. Dette hus står ennå den dag i dag på et annet sted i byen, og eies for tiden av en handelsmann. Utstikkeren eller piren, hvor fiskerne legger til på torvet, var opprinnelig en trebrygge, som var arbeidet i anledning et kongebesøk. Fra denne brygge skulle han altså stige i sin båt. Senere la man ut nåværende pir i samme form som trebryggen.

Der hvor nå Jærbanens tomt er, og en god del utenfor selve torvet, var en stor innhegnet gårdsplass der som så meget annet her nede tilhørte J. K. & Søn (Jacob Kielland & Søn). Der var sjøhus, hestestall m. m. m. Midt i gården var nedrammet en pele, rundt om denne såes daglig Kiellands hester springe som i sirkus, vi kalte det «spissrundt», inne i sirkelen sto kusken med sin svøpe. Litt lengre ute var der skipsverft også tilhørende J. K. & Søn, her bygdes også mange fartøyer blant andre «Jacob Kielland». Dette verft må ha vært fra gammel dato, iallfall bygdes bark «Ledaal» der i året 1838. Blant de forskjellige skuter som ble bygd der, erindres spesielt bark «Talisman», kapt. Westergaard, på grunn av den kunstige avløpning. Fartøyet veltet seg forferdelig, den formelig rodde seg utover vågen, idet den løp snart her og snart der og ødela både seg selv og annen manns eiendom. Den gikk ikke som alle andre fartøyer straks ut fra beddingen, men den særlig bautet seg utover: tilsynelatende utilfreds med det våte element.

Ute i Sandviken var også et prektig skipsverft. Her hørtes ikke den fæle larm, når et skip skulle gå på vannet som på de andre verft, det gikk mer rolig og sinnrikt tilverks her. Mange staute skuter bygdes der ute, av hvilke barkskipene «Rosenberg», «Navigator» og «Telefon» fremdeles hevder sin plass på sjøen. I sin tid var der en raring, som ville bygge et fartøy alene helt ute i Kalhammerviken. Han fikk også virkelig strukket kjølen til en ikke så liten slupp, og fikk den helt oppspantet ganske alene; men da han var kommet så langt strandet

Fra Sandviken. – senere er flere fabrikker oppført ute i Sandviken – .

arbeidet. I lange tider sto dette skjelett der ute. Hvor det til slutt havnet vet jeg ikke, antakelig i kakkelovnen. Besynderlig nok at ikke han og Finkel slo seg sammen i byggeforetakendet. Utover Strandgaten var der i den tid noe visst høytidelig der den lå og fremdeles ligger med sine vånings- og sjøhus langs denne side av vågen, mens store blomster- og frukthager pranget på den andre side av gaten. Man fikk presis en følelse av, at det måtte være velstandsfolk som bodde her utover. Liten ferdsel, tyst og stille var det i alminnelighet, unntatt når et skip skulle gå av stabelen ute i Sandviken, eller når der var et eller annet bryllup der ute i Strandgaten, da strømmet riktignok folk til for å se på stasen.

Straks utenfor Tollboden hadde man i sin tid endog en brennevinshandler, men selv denne kunne ikke sutinere der ute, da strannafolket kjøpte sitt brennevin i Petri allikevel. Det ble da ingen annen råd for mannen enn at han også måtte flytte inn til Petri, hvor alle hans kolleger var før ham. Tollboden gjorde visst også sitt til, at der hvilte sådan litt «særs» over denne gate. Da var den storartede tollbodtrapp overbygget av et smukt tak som hvilte på tykke murede søyler. Tollboden var da meget penere enn nå, men kommet utenfor Knudsebryggen var det forbi med den stille høytidelighet; for der ute ved Kranen, og alle de smale smug og streder, som krysset fra høydene der ute, var det et lurveleven kanskje verre enn noen annen plass i byen.

Så var det også noe storartet med vågen i den tid, idet alle fartøyer som kom fra tur, store og små uten forskjell, var tvungne til å tørne på vågen så nær tollboden som mulig. Her måtte de da ligge til tollbetjenten hadde vært om bord og visitert. Når da lukene var forseglet, og fartøyet var innklarert, fikk de først lov å seile eller forhale til sine respektive lossesteder på den østre havn, hvor også den største flåte hadde sine sjøhus. Hva enten det nå var for at tollbetjentene skulle ha mindre vei å ro, eller det var for at tollbetjentene skulle fra sin opphøyde trapp nyte dette livlige skue på vågen vites ikke, men skipperne var sinte som krutt for dette så aldeles unødvendige opphold på vågen, som stundom kunne vare i flere dager. Man hadde ingen dampskip å trekke dem rundt Skansen med i de dager; og når nordvesten blåste opp, var det ikke greit å komme seg fra vågen igjen, især når det lå mange fartøyer, og disse lå i alminnelighet på svai. Tollbetjentene likte seg naturligvis fint ved å få bibeholde denne gamle forordning, derimot likte slett ikke rederiene og skipperne deres skips unødvendige opphold. Så i 1854 så vidt erindres, da Natvig ble havnefogd, tok han opp kampen mot tollpersonalet for å få denne ordning sløyfet. Her ble skrevet og dominert i lange baner. Natvig hadde selvfølgelig alle rederier og skipperne på sin side, mens tollboden søkte sin beskyttelse hos det høye amt, som i fellesskap arbeidet med nebb og klør for å beholde den gamle ordning. Saken kom fore i Stortinget, hvor tilfeldigvis både amtmannen og Natvig var representanter. Her ble da det store slag utkjempet, hvorved Natvig gikk av med seieren. Så var det forbi med tørningen på vågen, utenom de fartøyer som hadde sine lossesteder der, til stor gremmelse for daværende tollpersonale; de måtte da anskaffe seg det vakthus som nå står på Kjerringholmen.

Nå først i 1899 ser det ut til at det og skal bli liv også i den høytidelige og stille Strandgate. Allerede for flere år siden begyntes med et mekanisk verksted, og senere er flere fabrikker oppført ute i Sandviken, liksom der også i Strandgaten har vært to hermetiske fabrikker, og nå i år oppføres to storartede hermetiske fabrikker til, gaten egner seg også utmerket til dette bruk, og blir der brilliant adgang fra sjøsiden. Der vil således snart bli likeså livlig passasje med store arbeidsskarer, som det nå er innover byens østre del. Innen få år vil antakelig hele strekningen fra Kranen til torvet ligge i et eneste lyshav i elektrisk belysning fra de mange hundre vinduer, som i mørke afte-

«Engelsminde». – kjøpmann Engel Hansens smukke hage og våning – .

ner vil ta seg aldeles storartet ut fra innseilingen og fra den andre side av vågen.

Når så i sin tid alle pakkhusene kommer bort fra Holmekaien, og tidsmessig tollbod blir oppført, som sammen med det store prakthus som allerede nå er under oppførelse, stråler i elektrisk belysning fra denne side av vågen, ja, da har vi jo et *West end,* og innseilingen, ja den vil bli, især om aftenen, ganske storartet. *East end* og *rotten row* har Stavanger hatt i mange år, nå begynner altså dannelsen av *West end*.

Vi nevnte Kranen, som var en større innhegnet tomt, og eides av J. K. & Søn. Den ble brukt som kjølhalingsplass for fartøyer. Vi hadde jo ingen dokk. Således var fartøyene, som skulle gjøres rene i bunnen, henvist til Kranen, Steinkarene på Verket og Østervåg. Foruten dette var det oppreist en meget stor bukk eller krane, noenlunde i likhet med den store bukk inne på støperiet, ved hjelp av denne, satte man inn og tok ut fartøyenes undermaster, derav kommer vel navnet.

Kranen, Øvre Stranden, Mellom Stranden samt Kleven, var like trangt og smalt som nå, helt til man kommer til de nybygde delene. Her finnes ikke en eneste noenlunde reell gate, smale, omtrent ufremkommelige trappeganger, som Andasmauet o. fl. Selve Øvre Strandgaten er meget gammeldags, og ikke å tale om den Nedre Klevegate, som er nokså lang og tettbebygget, men dog på sine steder ikke er mer enn en favn bred – i branntilfelle vil det komme til å se farlig ut i disse trange strøk. Dog i disse trange strøk i Mellomstranden, altes opp en mann, som ble viden kjent både i og utenom Norges land, nemlig Petter Hærem, ynglingeforeningenes banebryter. Han fikk så altfor tidlig hjemlov, men han fikk dog tid å legge ned den sæd, som nå spirer så frodig i by og bygd, på fjell og dal, rundt hele Norges land.

Hele Våland som også hele Løkkeveien fra vaskeriet til Bjergsted var ubebygd på begge sider, ingen av alle de nåværende gater opp av og til dels ned av Løkkeveien eksisterte, bare frodig og vel dyrket eng og åker overalt, kun et enkelt hus hist og her, som tilhørte de forskjellige løkkers eiere, som besto en del av byfolk, av hvilke erindres kjøpmann Jens Hansen, lærer Oftedal, far til redaktøren, m. fl. En unntakelse i dette strøk var dog «Engelsminde», kjøpmann Engel Hansens smukke hage og våning samt tilhørende mark. Våningen står fremdeles der oppe i Engelsminnegaten;

men eiendommen gikk da like ned til Løkkeveien. Hagen der inne og veiene mellom den vakkert klipte, tette og frodige hagtorn var storskjønn. Kjøpmann Engel Hansen bodde for øvrig i Østervåg, hvor han også drev sin forretning i jernvarehandel og sildesalting. Han hadde bl. a. en slupp, som het «Engel & Berthe» og som i sin tid førtes av skipper Bersagel. Kjøpmann Marnburg er nå eier av denne eiendom.

Hele Kannik var også ubebygd, med unntakelse av presteboligen og et lite hus høyere oppe, som står fremdeles. Vi hadde ingen jernbane, altså heller ingen Jernbanevei. Bredevannet gikk da like opp til hagene i Kleven, langs med det høye fjell og øvrige mark (Adamsmarken) like til Ladegårdsveien. Jernbaneveien, denne smukke spaservei, fikk vi først da Jærbanen ble anlagt. Kannik var da den mest besøkte kjelkebakke vi hadde, og de største kjelker (nettsleder) kunne man sitte 10-12 mann på. Man begynte da ovenfra høydene av Kannik, og nedover gikk det med en rasende fart, over fjellknauser og nokså høye stup, til man nådde Bredevannet; de beste kjelkene gled da over isen, så man spente i gjerdet ved Ladegårdsveien. Vintrene måtte presis da være meget strengere og varte lenger enn i vår tid, man talte stundom om at vannet var bunnfrosset. Da var det også mylder og liv, men meget mer stillferdig, ikke slik skrål og skrik som nå, når vannet fryser til en og annen gang. Når det hadde ligget frosset en tid, var kanekjøring alminnelig, et par år hadde man endatil karusell, og oppførelsen av et dansehus på isen ble også påbegynt, men da kom tøværet og gjorde ende på den herligheten. I månelyse aftener var det dog «svingen» som sto høyest i kurs, hvert lag hadde sin egen «sving» – man dannet en ring og gjennom denne sprang man da paret og holdt «tikken» – en meget uskyldig fornøyelse. Man-

Politikammeret, Hotel du Nord og Mariakirken. – nåværende kommunebygning var da byens eneste hotell – .

Hillevågsvannet.– ikke hadde noe badehus, lot Nymann oppføre et nede ved Hillevågsvannet.

ge bekjentskaper ble stiftet i «svingen», og «svingen» i månelyse aftener på Bredevannet har bidratt til, at mangt et par har svingt seg sammen for hele livet.

Nåværende kommunebygning var da byens eneste hotell, hotellverten het Samuel Olsen; eiendommen strakte seg et godt stykke lenger nedover mot Ladegårdsveien enn nå, og endte i en spiss kile, som da var innhegnet hage med kjeklebane, som ble benyttet både sent og tidlig. En senere eier av «Hotel du Nord», het også Olsen, gjorde i 70-årene en større forandring med eiendommen, idet han lot tilbygge den lange strekning mot Domkirken, hvor brannvesenet nå har sine saker. Kjeglebanen ble utlagt til gate, men før den tid lot han oppføre det lille hus nedenfor, kalt «klubbungen», og dermed skjemte han ut hovedbygningen fra den kanten. Som Stavanger kommunebygning er da dette gamle hotell så altfor tarvelig i vår tid; her bør en tidsmessig våning reises både fort og snart, om man vil følge noenlunde med tiden.

Klubben, lenger nede, er visstnok også temmelig gammel nå, men det var og er nok fremdeles ikke forunt alle å betrede dette sted. På den andre siden av «Klubbungen», ved Parken, sto byens mindreverdige hvitkalkede fengsel (rostuå), med hugne, avpussede hjørnesteiner i likhet med Domkirken og Munkekirken. Denne eldgamle våning, kanskje likeså gammel som Domkirken, måtte også for en del år siden rives, grunnet gatens utvidelse. Den hadde vel nå stått omtrent midt i gaten, som Idsøes slakthus sto; men man kunne jo beholdt dette gamle minne og i stedet revet ned hele kommunebygningen. Det ville slett ikke blitt styggere enn det nå er, tvert imot meget friere og visst også smukkere. Her ville da blitt en vakker plass for monumentet av f. eks. Asbjørn Kloster.

Litt nedenfor fengselet sto almueskolen, senere nedrevet og oppbygd inne i Pedersgaten, nå østre skole; enda nærmere Bredevannet sto et lite, pent hus med hage (den såkalte Søndre Consumptionsbod); eieren het Munch. Her måtte alle landsfolk, som kom sørfra, stanse opp og betale toll av sine medbrakte varer. Samtlige tomter ble til slutt lagt ut til park. Selve parken, alléen, tilhørte så vidt erindres Kongsgård.

Agent Henriksens hus eides da av en farver. Denne hadde en lang bro, som gikk ut i Bredevannet, og på hvis ende sto et lite

hus; her skylte farveren sine tøyer. Fra Henriksen og oppover til kirkegården er siden den tid oppført flere større hus, hvor det før var hager; på den andre siden sto kun nåværende Juels eiendom. Strøket her oppe kaltes også «Steglebakken». Kirkegården, på nordre siden av Paradisveien, var da omtrent en tredjedel så stor som nå; det øvrige areal like ned til Hillevågsvannet og visstnok også hele Paradis, eides av proprietær, senere sorenskriver Bull, - hans toetasjes våning sto omtrent ved nedgangen til den nåværende Paradisvei. På skrå utenfor denne til veien sto en meget lang, men lav ladebygning med tre innganger. Fra veien var anbrakt broer, så hestene kunne kjøre like opp på loftet med høylasset – hvem av eldre folk erindrer ikke «Bollaløå». –Denne eiendom solgtes senere til en som het Aalgaard. Straks nedenfor laden, ble der i sin tid, antakelig i 52 eller 53, oppbygd en stor og rommelig karusell i form av et lavt tårn med vegger og tak. Denne ble fra førstningen meget godt besøkt, men på grunn av forskjellig, ble det snart en skam å besøke dette sted, og karusellen ble revet.

Så kom Mathias Nymanns ladegård på begge sider av veien. Da byen på den tid ikke hadde noe badehus, lot Nymann oppføre et nede ved Hillevågsvannet. Dette fikk en slik søkning at det snart viste seg å være altfor lite, hvorfor han lot oppføre et meget større og tidsmessig på samme tomt. Dette var da også i bruk helt til andre eiere av gården begynte å stykke den ut til hustomter. Så kom «Eilerts minne», som eides av sorenskriver Eilert Schiøtz, og Lindahls og Køhlers Hillevåg; disse siste var da, syntes man, svært langt fra byen. I Hillevåg bygdes også flere større skip, hvorav fullriggeren «Erling Skjalgson» var den største. Man skulle da ha sagt, at om noen få år vil en jernbane løpe tvers gjennom Skjæreberget pr. Hillevåg. Selve Per Køhler ville ha sagt, at den mann var splitter gal. Skulle man enda mer ha tillatt seg å profetere om noe, som het telegraf, telefon og andre nye oppfinnelser, ville man uten tvil blitt hurtig ekspedert til Gaustad som farlig for samfunnet.

De øvrige byens gater fra den tid er ikke synderlig å bemerke. Asylgaten og gatene oppover kaltes alminnelig under ett for Pedersgjerde. Bergelandsgaten hadde kun noen få hus.

Etter brannen ble gatene i det brente strøk meget bredere enn før, som forårsakte, at mange huseiere mistet aldeles sine tomter. Disse fikk da tomter igjen, især innover den da påbegynte Pedersgate, som nå er bebygd like til Gannsfjorden med ca. 150 hus.

Den ene av Petri-skolene var fra først av bygget som møbelmagasin, i den rekken sto det noen få hus før brannen. Kongsgaten og Langgaten, forresten alle gatene oppover Bergeland og Hetland eksisterte ikke, hele Nymannsmarken med alle fine nåværende gater var ubebygd, kun Carl Nymanns egen våning samt noen få mindre hus sto der helt til nå i 90-årene.

Nå har Stavanger by henimot 200 gater og streder. Hva nybyggingen angår, så er dog det meste av denne foregått i den senere tid med en voldsom fart og travelhet hvis like man skal lete lenge etter. Da man først begynte på Nymannsmarken, som på en meget kort tid ble forvandlet til en fullstendig by(«Newyork») så gikk det slag i slag og går fremdeles rundt den hele by. Der hvor det det ene året var åker og eng, var neste år bebygget, og således holdes fremdeles på, så man kunne nesten fristes til å spørre, hvor bodde folket før? Eller: er folkemengden økt så forferdelig? Med rette har man lov å spørre, hvordan man kunne bli fri gjødselen i alle disse trange gater og smug, vår gode by var beæret med? Jo det gikk aldeles utmerket, uten noen støy av kjerrerammel i gatene sent om aftenen og tidlig om morgenen som nå. Vi hadde nemlig to snille menn, den ene het Svend, den annen het Torkild. Svend var en stille nøktern mann, derimot var Torkild så av og til litt glad, når han var i fin puss. Han hadde en klangfull stemme, og denne brukte

Steinkargaten. – og hele svermen marsjerte opp Steinkargaten – .

han da på gatehjørnene, hvor han sang gamle elskovsviser, med dirrende salmemelodier. Allikevel kom han sjelden i politiets hender. Han var en blant flere slike originaler, byen hadde i den tid, som førte et fritt språk med hvem som helst. Dette Torkilds-humør var da helst når de hadde delt fortjenesten. Disse to menn arbeidet trolig sammen i mange år. Gjødselen bar de i en båre, og med denne fullt lastet, gikk de gjennom byens gater til enhver tid på dagen. De vandret med båren så forsiktig, taust og alvorlig, som om det var en likkiste, de bar på, uten at noen mukket engang, tvertimot, man syntes det var som det burde være, og de gikk både stille og rolig til verks. De eide en større båt, som ungdommen kalte «Rosinbriggen», i denne tømte de gjødselen, til den hadde full last. Den lå alltid med bredsiden til den bryggen, som lå nærmest de forskjellige avskitere; de andre små fartøyer måtte vike, når «Rosinbriggen» skulle inn, og dette gjorde de så gjerne. Han fikk således alltid god plass. Når briggen var lastet seilte Svend og Torkild i broderlig forening til sitt bestemmelsessted. Det gikk en mengde ladninger innover Gannsfjorden, man hørte aldri at de led havari, men det inntraff stundom at de lå værfast i flere dager med full last på kjølen, fortøyet ved en av bryggene, selv da var det ingen som mukket verken muntlig eller i avisene. Ja, således fikk man gjødselen bort i de dager, og det gikk jo som sagt utmerket, takket være Svend og Torkild.

Byen var da så vidt erindres delt i fem roder, nemlig: Kleven, Stranden, Holmen, Bakken og Østervåg, iallfall lå ungdommen i disse roder alltid i klammeri med hverandre, således hadde hver rode sitt egennavn som på stavangersk lød således: Kleivalår, strannapakk, holmahakk, bakkasperrar og østervågsherrar. Rodene førte da stundom krig mot hverandre, som helst brøt ut når en av rodene hadde fått ny anfører, denne skulle da prøve styrke med de øvrige anførerne. Vi minnes spesielt en gang Østervåg og Stranden skulle kriges. Hele østervågarmeen sto samlet der nede i strøket ved Ludvig Thorsen, noen av guttene var utkåret til spioner, en av disse hadde da snust opp at fiendtlige avdelinger var rykket helt fra Stranden til Prostebakken, dette meldtes straks til Østervågs anfører, han kommanderte da øyeblikkelig «fremad marsj» og hele svermen marsjerte opp Steinkargaten ned Holmegaten, og gjorde holdt utenfor kjøpmann Mauritzen – nå bokhandler Floor. Her rundt omkring var også hele arméen fra Stranden ankommet. Der var ganske svart av folk, verken politi Foss, Aarreberg eller Vestly turde blande seg i affæren. Noen av de menige soldatene var bevæpnet med staurer, andre med steiner; men disse ble ikke brukt, det ble nemlig ikke slag over linjen, det var kun anførerne det gjaldt. Disse søkte da med forskjellige midler å komme hverandre inn på livet, som til slutt lyktes overmåte godt. Kampen mellom dem endte da med, at Strandens anfører fikk grundig juling. Straks dette ryktes spredtes strannapakket i vill uorden, mens seierherrene marsjerte tilbake til Østervåg, hvor toget oppløstes, mot å møtes igjen neste aften på et gitt klokkeslett. Alle de menige soldatene på begge sider sto kun under hele kampen og så på; men med nevene knyttet i bukselommene. Ingen skrøt mer enn disse, hvor tapre de hadde vært – dog var der enkelte av disse krigene, som til dels var nokså blodige.

Stavanger hadde på den tid kun tre politibetjenter, men de var riktignok atskillig mer drabelige enn de, man nå har. Om nettene hadde man vektere, og de begynte sin runde om vinteren fra kl. 9-5 og om sommeren fra kl. 10-4, en nokså lang vakt, især vinterdag i rusket vær. De bar en fotsid frakk av blått tykt tøy med hvite omslag for armene og hvit krage, en tykk stokk nesten like høy som vekteren selv, med en tung jernbeslått kule så stor som et lite barnehode, vi kalte den «stjernen». I mørke netter bar de også en stor lykt med talglys i. Når kl. f. eks. slo 10 i Valbergtårnet og vinden var stille, var det en blant tårnvekterne som gjennom tårnets vinduer sang utover byen med klangfull stemme: Hør vekter hør, klokken er slagen ti, vinden er stille – så kom verset:

Nu skrider dagen under,
og natten vælder ud.
Forlad for Jesu vunder
vor synd, o milde Gud!
Gud fader os bevare,
de store med de smaa.
Hans hellig engleskare
en skanse om os slå.

Alt dette gjentok da vekterne på sin runde gjennom byens gater. Noen av dem sang nokså pent, andre igjen meget dårlig. For hver time gikk det på samme måten, men med et nytt vers, deres sluttningsvers om morgenen lød slik:

O Gud ske evig ære
i høie himmelkor.
Som vægter vilde være
for os paa denne jord.
Nu har det ringt af vagt,
sig Herren tak,
for en god nat,
tag tiden vel iagt.

Denne gamle ordning var ikke så verst, det var noe visst høytidelig med disse vekterrop, men i vår tid ville vel selve vekteren blitt arrestert for forstyrrelse av nattefreden. Da det ble slutt med sangen, ble de

ordinert å rope «alt vel», og deretter hva vinden og klokken var, men dette tok dog snart slutt, man syntes heller ikke dette passet, og så til slutt forstummet både sangen og vekterne.

På den tiden hadde vi ingen dampskip, som gikk på lystturer, heller ingen Jærbane, men da hadde nesten alle kjøpmenn, og en stor del håndverkere hver sin dugelige og stødige seilbåt, enkelte av disse var riktige storseilere. Kappseilas hørte da nesten til dagens orden. Denne sport ble dyrket meget mer da enn nå, stundom ble båtene nokså hardt presset, men der var alltid kyndige og vante menn om bord. Skulle man da en eller annen gang på landet, bar det i vei med seilbåten, hvor der var plass for hele familier. De som ikke hadde båt, fikk gjerne en kjerre eller to og kjørte i vei, men de fleste tok litt niste og gikk et stykke utenfor byen, vi var jo snart på landet i den tid. Når man f. eks. gikk opp til Storhaug – ja da var man jo straks på landet.

For øvrig finnes der ingen likhet i den retning nå. Når en familie eller gjerne flere slo seg sammen og gikk eller kjørte ut på landet en søndag, så var det dermed gjort for hele sommeren. Nå derimot finnes her til dels søndager som byen er nesten folketom, ikke å tale om den mengde familier, som «ligger å løyber» på landet hele ferien og vel så det. Dette er jo nokså bra og visst både friskt og sunt, men det er dessverre ikke alle som har råd til slike utflukter. Mannen, stakkar, må dog være hjemme og passe sine forretninger – iallfall i de 5-6 av ukens dager, mens han daglig mottar nye ordrer fra familien der inne, som hittil på langt nær ikke har nådd sitt høydepunkt, han bare tier og pakker ned. Men vent bare til byen og alle øyene der inne blir forbundet med telefon, da vil den stakkars mann ikke få fred for bare nye ordrer.

De som før i tiden tok en spasertur på en søndag til Støttebakken syntes denne turen på landet var så haugen på nok, til Hillevåg syntes man var stridt langt, - man levde da og. Men, så vidt erindres, fikk vi i 1854 (skal være 1855) dampskipet «Ryfylke». Da dette skip tørnet for første gang på Vågen, ble det sett og beundret av så mange som kunne gå. Det gikk som en løpeild rundt byen, at «Ryfylke» var kommet og alle strømte til for å se det prektige skip, skjønt folk som hadde forstand på det, og som hadde sett litt i verden, sa at det var bare en stor «gallion» med et lite dampskip etter seg. Med denne begynte altså lystturene innover fjordene, og hver gang den skovlet i vei, var det også stappende fullt av mennesker. De første turene den gikk innover, var folkene der inne ganske redd dette lille «uhyre», som uten seil kom larmende innover fjorden så man kunne høre den på lang avstand; men «Ryfylke» løp seg også til slutt trett, den ble som så meget annet for gammel, og måtte kasseres.

Her kunne skrives meget mer om forandringer i Stavanger by, men det som er notert er formentlig mer enn nok.

Gamle Stavanger kan aldri etter vår mening bli hva man kaller en vakker by, dertil er terrenget for bakket og ujevnt, man kan regulere så lenge man vil på kryss og tvers, men en virkelig vakker by blir den aldri. Derimot er den især for fremmede en interessant by, den har nemlig den fordel fremfor en del andre byer, at nesten hver gate byr på noe nytt, noe avvekslende. Når man i forskjellige andre i virkeligheten vakre byer har gått gjennom en gate, så har man så å si gått gjennom hele byen, der er ikke stort mer å se, da alle gatene er så omtrent likt bebygd.

Av åpne plasser har gamle Stavanger til dato absolutt ingen, ikke engang en ordentlig plass for et monument om man noensinne skulle få et sådant. Gatene er helst for smale, å utvide og forskjønne byen ved ekspropriasjon av hus vil bli altfor kostbart; men meget kan dog gjøres, især når man vil fortsette med slike djerve tak, som nå er besluttet å utføre ute på Holmen, hele kvartaler må forsvinne, og murtvang innføres hvis gamle Stavanger skal bli en noenlunde vakker by. Når alt blir ferdig der

ute på Holmen, da vil dette strøk bli helt storartet etter våre forhold., et riktig *west end,* som vil pryde byen overmåte meget fra innseilingen av. Med litt fremtidssyn og skjønnhetssans for øye, bør man således ikke oppføre noe skrap på utstikkeren, Kjerringholmen, som ligger like for fjorden og innseilingen. Nei, her bør oppføres noe smukt, noe imponerende, som kan lyse utover fjorden, hva det så enn blir. Kaianlegg er også en storartet pryd for en by. Sjøhusene, især rundt den østre havn burde også holdes mer i akt og ære, der finnes en flerhet av disse, som med sitt lappverk og triste utseende, gjør et dårlig inntrykk, når de ses fra havnen av. Her kan således bli meget vakre strøk hist og her, men gamle Stavanger vil visselig aldri bli, hva man kaller en vakker by. Men det nye Stavanger, som kommer, kan derimot bli vakker. Dette vil antakelig reises utover de store flate vidder, som før tilhørte J. K. & Søn, og som for en del tilhører samme familie; her kan bli vakkert, men hovedbetingelsen blir murtvang, hva enten man liker denne eller ei, så må den til, om det nye Stavanger skal bli tidsmessig bebygd. – Hvis ikke murtvang blir innført, vil man fremdeles holde på å bygge et større og et mindre trehus ved siden av hverandre og dermed skjemme ut det hele.

Når ungdommen, hvem disse minner spesielt er tilegnet, har gjennomlest disse med litt ettertanke, erindrer f. eks. hvorledes forbindelsen mellom Holmen og Østervåg var før brannen, hvorledes vi formelig måtte klatre og krype over fjellknauser, for å komme til og fra hverandre; erindrer alle disse store vidder rundt den hele by, som da var åker og eng og fjellknauser, men som nå er bebygd med en mangfoldighet av hus, en mengde gater, hvor det daglig hersker den travleste virksomhet, en hel del fabrikker, som beskjeftiger tusener av mennesker, en hel flåte førsteklasses dampskip, jernbane, og det er snart sagt ikke godt å oppregne alle de goder, Stavanger har fått bare siden 1860, da kan de være stolt av sin fødebys vekst i de henrundne 40 år. Og litt eldre folk, som selv erindrer hvordan gamle Stavanger så ut for 50 år siden, da hele byens befolkning kjente hverandre, vil visst når de har gjennomlest disse minner smile og si: «Jamen e de alt så sant, som de e sagt».

Gud signe da fremdeles Stavanger by.

Stavanger Sentrum: Verksgaten 24, 4004 Stavanger
Tlf: 92 22 33 44, www.handelsbanken.no/stavanger_sentrum

Du kan nesten ikke
unngå å få det med deg
Stavanger Aftenblad • Aftenbladet.no • TV Aftenbladet
MEDIEHUSET
Stavanger Aftenblad

Stavanger Gassverk 1866 – 1963

Gass i 100 år

Av Bente Madsen Bærheim

Stavanger Gassverk

Stavanger Gassverk ble etablert i 1866. Gassverket var eneste energileverandør i nesten 50 år og hadde dermed stor betydning for den industrielle utvikling i Stavanger. Det første elektrisitetsverk ble ikke etablert før 1909. Gassverket ble nedlagt i 1963 etter 97 års gass- og koksproduksjon for Stavanger.

Stavanger i 1860-årene

Stavanger var i begynnelsen av 1860-årene sterkt preget av den store bybrannen som 13. mars 1860 la 204 hus i aske fra Østervåg og bortover hele Holmen. Stavanger hadde på det tidspunkt lite gjeld. Byens myndigheter benyttet anledningen til å tenke nytt og flere tiltak ble igangsatt. Arbeidsfolk og håndverkere ble sysselsatt, og perioden ble positiv for byens utvikling. Det ble besluttet å skaffe byen vannverk, bygging av St. Petri kirke, gymnastikklokalet ved Kongsgård, rettslokale med distriktsfengsel, telegraf som varslet brann fra Valbergstårnet til brannstasjonen ved Mariakirken og opprettelse av et gassverk.

Hvorfor behov for gass i Stavanger?

Først og fremst ønsket kommunebestyrelsen å sikre byens borgere fra å falle i sjøen mørke kvelder og netter. Forsøk med beskyttende jernkjettinger langs kaien hindret den

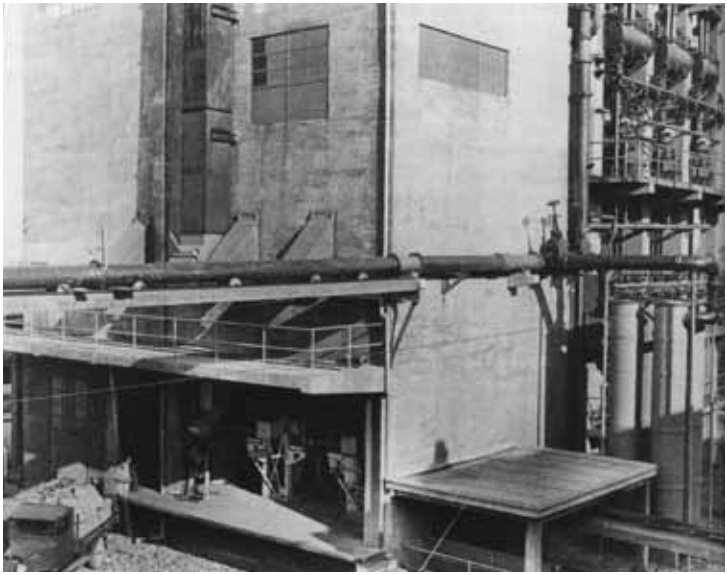

Retortehuset med rampe for videre transport av produsert koks.

naturlige bruken av kaien. En komite ble nedsatt for å utrede gatebelysning. Komiteens anbefaling til Stavanger kommune var å innby til «aktietegning for anlæg av et Gasverk i Stavanger og at den tegner seg som Aktietager for et beløb av 5000 speciedaler og derhos vedtar at lade anbringe indtil 100 Gasblus i Gadelygter omkring i Byen.»

Etablering og eierskap

Stavanger Gassverk ble bygget i 1865-66 på kommunens grunn i Sandviken. Gassverket ble etablert et stykke fra sjøen, slik at en var avhengig av hestetransport og senere lastebiltransport av kull-lastene fra kaien til gassverket.

Gassverket ble planlagt og oppført av Stavangermannen Oluf Andreas Løvold Pihl som konsesjonsinnehaver og med stadsingeniør Otto Waitz som anleggsbestyrer. Både Pihl og Waitz hadde erfaring fra Christiana Gasverk som ble bygget med britisk kapital og ekspertise. Phil var direktør ved Christiania Gasverk, en jobb han kombinerte med prosjektledelse for utbygging av gassverk i flere norske byer, bl.a. Bergen Gassverk i 1856.

Phil fikk 50 års konsesjon som han overdro til Stavanger Gas Compagnie som ble etablert med en aksjekapital på kr. 130.000. Kommunen tok aksjer for kr. 20.000.

Fra 1. juli 1899, 17 år før konsesjonstidens utløp, ble gassverket overtatt av Stavanger kommune for kr. 220.000 eksl. beholdninger m.v. men iberegnet verdien av den gjenværende del av konsesjonen som ble kalkulert til 70.000. Kommunen tok opp lån på kr. 300.000 i forbindelse med overtakelse av gassverket. Samtidig kjøpte kommunen Oltedalsfossene for å komme i posisjon for produksjon av elektrisitet.

En av grunnene til at Stavanger kommune ønsket å overta gassverket fra Stavanger Gas Compagnie, var blant annet frykt for uheldig konkurranse mellom gass og elektrisitet. Gassverket hadde ifølge konsesjonen eneretten til gatebelysning og lys i de kommunale bygningene.

Gassverksområdet

Stavanger Gassverk ble etablert på begge sider av Løkkeveien. Selve produksjonanlegget lå der Smedvig Eiendom i dag har bygget leiligheter og kontorlokaler. Konto-

ret og gasstankene lå på andre siden av gaten der en i dag har boligblokker og Elkjøp sine lokaler.

Produksjon ved Stavanger Gassverk

Gassverket bestod av retortehus der kullene ble varmet opp til ca 1350 grader Celcius. Gass ble frigjort i prosessen og koks lå igjen som restprodukt. Gassen ble nedkjølt, renset for ammoniakk, svovelforbindelser og tjære.

Alle gassrenseprosessene skjedde i et eget hus på anlegget. En mengde instrumenter overvåket gassen, bl.a. gassens brennverdi på 4000 kcl pr. m³, dens renhet og vekt ble kontinuerlig målt og skrevet ut på skriver døgnet rundt.

Den produserte tjæren ble brukt som impregneringsstoff, råstoff i medisin, maling og lakk. En stor del av tjæren ble eksportert til utlandet, bla. Tyskland.

Ammoniakken kunne vært anvendt til produksjon av ammoniaksulfat for produksjon av kunstgjødsel. Eget hus ble bygget til formålet, men ikke igangsatt.

Gassverket var i stor grad automatisk drevet. Eget transportsystem supplerte kull til toppen av retortene. Koksen ble automatisk fraktet fra retortene til knusing og sortering og så til pakking i sekker. Prosessen ble overvåket og assistert av 3 personer.

Gassen ble etter renseprosessen sendt gjennom rørnettet til abonnentene. Døgnet rundt ble det overvåket hvor mye gass

Mannen på toppen av retortehuset hadde ansvar for ovnene der kullene ble varmet opp til ca. 1350 grader Celcius.

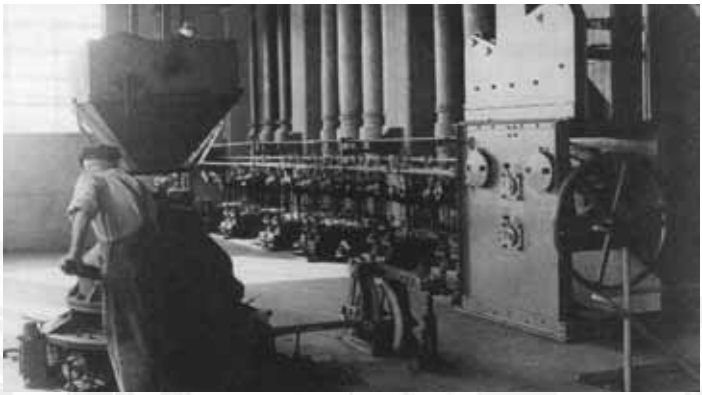

Mannen som jobbet i midtetasjen i retortehuset, betjente sentralgeneratoren og temperaturmåleren.

I første etasje ble koks fjernet fra retortene. Her ble koksen også kjølt ned ved hjelp av spilldamp fra sentralgeneratoren før den ble lastet over i «vagger», vogner på skinner. Koksen ble fraktet i disse vognene ved hjelp av heis til toppen av retortehuset, der den ble knust og skilt i forskjellige størrelser; grus, nøttekoks, husholdningskoks og hel koks for sentralvarmeanlegg. Mannen i første etasje sørget også for å starte og stoppe det automatiske sorteringssystemet .

som ble tatt direkte fra produksjonen og hvor mye som ble tatt fra tankene.

Gasstankene

Gassverket hadde to gasstanker på henholdsvis 10 000 m³ og 3 000 m³. Tankene var teleskoptanker. Den største bestod av tre deler og var laget av stålplater. Når gassproduksjonen økte, steg den og når forbruket økte, sank den. Trykket varierte alt ettersom den var oppe eller nede. Trykkregulatorer var installert for å holde jevnt trykk til gassledningsnettet.

Gasstankene stod i brønner fylt med vann og var festet i sirkelformet stillas av stål med hjul som styrte bevegelsene opp og ned. Beskyttelsesstrukturen med vann sørget for at gass ikke trengte ut i friluft. Brønnen inneholdt ca. 4000 m³ vann.

Fra bunnen av gasstankene gikk rørene ut til ledningsnettet.

Den største tanken stod i en brønn av stålplater oppå jorden like ved kontorbygget ut mot Løkkeveien. Den lille tanken stod lengre bak mot Sverdrupsgate. Den var bygget ned i en brønn. Tankene krevde vedlikehold og ble regelmessig malt. For å spare kostnader, ble den lille tanken satt ut av produksjon i 1958/59 og ble stående nedsenket i brønnen sin til den ble revet.

Totalt fire tanker ble bygd på gassverkstomten. Da de to første ble nedlagt, ble den ene fylt med jord og den andre fungerte som lagertank for tjære.

Gassrørnettet

Ledningsnettet var 75 km langt og dekket Stavanger sentrum, Storhaug, Våland og Eiganes opp til stadion. Østre bydel var spesielt godt dekket pga av industrien.

Ledningsnettet som fraktet gass til byens befolkning og industri besto av hovedledninger på 2" til 20" og stikkledninger på 1" til 6". Fra Stavanger Gassverk gikk et 20»

rør gjennom gamle Stavanger og til Torget. Gjennom hele Løkkeveien gikk et 10" rør.

De fleste rørene var av støpejern, men de minste dimensjonene var av stål. Ved den minste antydning til lukt, rykket gassverkets folk ut for å lokalisere lekkasjen, utstyrt med boremaskin og fin nese.

Flere steder langs ledningsnettet var det bygget brønner for oppsamling av kondensat. Gassen inneholdt en del vanndamp som ble skilt ut under transport og som rant ned i disse brønnene. Brønnene ble pumpet tomme med jevne mellomrom og innholdet tømt ned i tjærebrønnen på gassverket.

Gasslyktene og lyktetennerne

Lyktene var eid av Gassverket, Havnevesenet og Stavanger kommune. I 1910 eide de til sammen 565 lykter.

Lyktetennerne bodde i eget hus i Nedre Klevegate. De hadde hver sine ruter og rykket ut for både å tenne og slukke lyktene gjerne flere ganger i løpet av en natt. For å spare på gassen, ble lyktene slukket ved klar fullmåne.

I løpet av 1. verdenskrig ble samtlige gasslykter erstattet med elektriske lys. Den siste gasslykt ble fjernet i 1917.

Stavanger Gassverk – monopolleverandør av energi direkte til forbruksstedet i 43 år

Stavanger Gassverk var eneleverandør av energi direkte til forbruksstedet fra 1866 til 1909 da byen fikk elektrisitetsverk. Gassens betydning må ses i lys av den voldsomme industrielle utviklingen som fant sted i årene fra 1850 og inn i det 20. århundre. Gassen skapte ikke bare arbeidsplas-

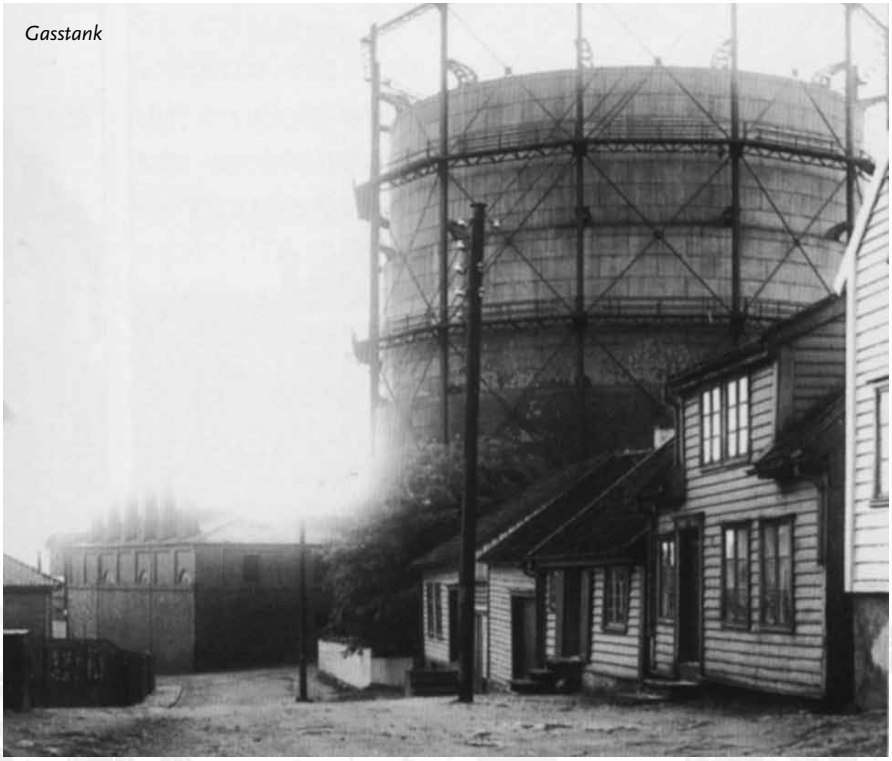

Gasstank

ser, men gjorde også arbeidsforholdene i hjemmene lettere.

Gassens fremgang i industri og husholdning

For å fremme bruk av gass til industrielle formål, ble prisen i 1902 redusert kraftig og sank gradvis fram mot 1910. Det ble bl.a. installert gratis gassinnlegg til forbrukerne.

Gassmotorer ble i denne perioden ettertraktede kraftmaskiner og erstattet eldre vannturbiner og mindre dampmaskiner.

Ved elektrisitetens inntreden på markedet i 1909 drev gassverket over 100 gassmotorer med en samlet ytelse av 650 hestekrefter eller halvdelen av byens stasjonære maskinkraft.

Overgangen til elektrisitet medførte første året en nedgang i gassforbruket, men det steg igjen fra 1911. Stavanger Gassverk hadde i 1909 4500 private kunder. I 1915 hadde tallet steget til 7600 og i 1930 til 9000 kunder.

Gassen ble i hovedsak brukt til koking og varmtvannsberedere, mens elektrisiteten ble brukt til lysinstallasjoner. Gassverket hadde også i denne perioden stor omsetning på koke-apparater og gasskomfyrer.

Fra 1933 til 1939 steg gass-salget fra 2,4 millioner kubikkmeter til 3,3 millioner kubikkmeter. Både omsetning til industri og til husholdning økte. Slakterne var store brukere av gass. Gassen ble også brukt i bananmodnerier, kaffebrennemaskiner, industribrennere, smelteovner, herdeovner, hotellkomfyrer, varmtvannsanlegg, fortinningsanlegg og diverse spesialanlegg.

Under 2. verdenskrig ble tilførsel av kull fra England stoppet, men tyskerne sørget for forsyninger av kull til gassverket. Koksen ble i denne perioden i stor grad brukt av tyskerne selv til oppvarming av sentralanlegg bl.a. på Kampen skole. Våren 1945 stoppet imidlertid produksjonen opp, men da gassverket nok en gang kom i produksjon steg gass-salget jevnt frem til rekordhøye 5,5 mill. kubikkmeter på midten av femti-tallet.

I etterkrigsårene var det knapt med elektrisitet og brensel, og gassverket fikk mange nye kunder. Elektrisitetsverket hadde for lite strøm å tilby markedet før utbyggingen av Lyse.

Da Lyse Kraftverk kom i drift ble behovet for gass tilsvarende redusert og gass-salget sank.

Faktorer som påvirket gassproduksjonen

Gassverkets økonomi var basert på at koks-salget skulle finansiere kullkjøpene og gass-salget lønninger og vedlikehold. Gassproduksjonen ble dermed avhengig av markedsprisene for både kull og koks.

Kull

Kull ble stort sett importert fra Yorkshire i England. Under kullstreiken i England i 1920, ble amerikansk kull innkjøpt. Kullene var av god kvalitet men dyre og fraktratene ofte høyere enn selve innkjøpet av kullet.

I mellomkrigsperioden var både kull- og koksprisene sterkt fallende. Private kullhandlere i Stavanger ble oppfordret til å stanse import av koks inntil gassverkets beholdning var brakt ned på et normalt nivå. De to kull-, koks- og vedforhandlerne i Stavanger, Thingbø (Kullimport) i Hillevåg og Middelthon i Sandviken importerte for eget salg. Stavanger Gassverk importerte kull gjennom rederiet Gowart Olsen som skaffet kull i ønsket mengde og kvalitet.

Etter krigen ble Norsk Brenselkompagni opprettet. De fikk ansvar for import av kull til Norge fram til slutten av 1940-årene, da import igjen ble fristilt.

Suezkrisen i 1956 førte til at amerikanske kull igjen måtte importeres. England trengte alt sitt kull selv i denne perioden. Salgspris for gass steg som resultat av stigende kullpriser. Gassen kunne dermed ikke lenger prismessig konkurrere med elektrisitet og olje.

Koks

Norge var gjennom hele gassverkets his-

Lyktetennernes ruter.

torie et frihandelsland når det gjaldt koks. Koks produsert i Norge konkurrerte med importert koks uten noen form for tollbeskyttelse.

Koks konkurrerte også med ved og elektrisitet som energigiver, men kun salg av koks var pålagt 10 % omsetningsavgift.

Oljegassverk

Gassverkenes fremtid ble i 1950/60-årene diskutert over hele landet. De fleste gassverk ble nedlagt, men Oslo og Bergen gikk over til å produsere gass ved hjelp av olje fremfor kull.

I Stavanger var den gryende oljeindustri interessert i et samarbeid med gassverket. Raffineriene produserer «tail gas» som er de letteste gassene. Disse gassene kunne føres direkte inn i gassverkets retorter og blande seg med bygassen. Alternativet var fakkelbrenning på raffineriet. Esso var allerede etablert med raffinerier ved Tønsberg, og Shell var i dialog med Stavanger Gassverk vedrørende planleggingen av raffineriet i Risavika. I Stavanger anbefalte Lysverksdireksjonen nedlegges fra 1. juli 1963 og at Gassverkets nåværende funksjonærer og arbeidere som ikke går av på pensjon skulle overføres til andre kommunale etater.

Avvikling av Stavanger Gassverk

Avviklingen skjedde over en 2-årsperiode, fra 1961-1963. Industrien erstattet gass med både olje, elektrisitet og propangass. Enkelte industrier inngikk samarbeid, som Matsalget og Lütcherath, som sammen investerte i 750 kg propan sentral på felles gårdsplass.

I utgangspunktet var en mest bekymret for at byens fire kornforedlingsbedrifter

ville få vanskeligheter. Problemene ble løst ved innkjøp av petroleumsgassgenerator. Denne gassen kunne også benyttes til kaffebrenning og røsting av peanøtter. Slakterne hadde tradisjonelt vært gode gassforbrukere. Disse gikk over til røking med propangass og til koking tok de i bruk elektrisitet. De mindre forbrukerne som laboratorier, tannteknikere, gullsmeder tok i bruk propan som erstatter for gassen. Stavanger Blikktrykkeri fikk en 5 tonns propantank for å erstatte gass fra gassverket til automatlodding og herding av maling og lakk i store tunnelovner. Propangassen ble levert fra Gulf Gas sin tank på Dreyerholmen. Da gassverket ble nedlagt, trodde mange at propanmarkedet skulle bli større enn det til slutt ble. Kommunen var også behjelpelig med økonomisk støtte til innkjøp av elektriske apparater til de mest vanskeligstilte brukerne.

Gassleveransene stanses

I henhold til bystyrets vedtak ble all produksjon av gass, koks og tjære stanset 1. januar 1963 kl. 16.30. Leveranse av gass ble fortsatt fra gassbeholderen til 2. januar kl. 8.00. Deretter ble den resterende gass på beholderen sluppet tilværs og gassbeholder, renseapparater og ledningsnett utluftet. Gassmålere ble demontert og stikkledninger sikret. På de lavest liggende strøk ble gassledningene brutt og tildels ført til kloakk. Dette for å hindre at vann som uunngåelig vil trenge inn i gassrørene skulle komme under trykk og gjennom dårlige stikkledninger trenge inn i kjellere. Gassverket samarbeidet med Brødrene Anda og Gustav Blitzner under rivning av gassbeholdere og bygninger.

Dette er utdrag av en artikkel som ble trykket i Norsk Oljemuseums årbok i 2002.

Didrik Arup Seip minnes sin skoletid på Kongsgård omkring år 1900

av Reidar Frafjord

Gamle avissider byr ofte på interessant byhistorie. Nylig kom jeg over en udatert artikkel fra Stavanger Aftenblad, skrevet av ovennevnte person. I det følgende vil jeg trekke fram utdrag av det som Didrik Arup Seip gjenoppfrisker i innlegget sitt, men innledningsvis nevner jeg litt av hans vita:

Didrik Arup Seip taler på Universitetsplassen i 1945

Han ble født i Hobøl i Østfold i 1884, men bare et halvt år gammel flyttet familien til Åseral, der han bodde inntil 1897. Da flyttet familien til Kopervik på Karmøy. Faren var sogneprest Jens Laurits Arup Seip og moren Marie Fredrikke Aubert. D.A. Seip tok examen artium på Kongsgård i 1902 og språklig-historisk embetseksamen i 1911. Emnet for hovedfagsavhandlingen var barndommens dialekt i Åseral. Dialekten fra oppvekstårene ble brukt i omgang med bygdefolket, men sammen med familien snakket han riksmål.

Seip skulle bli vår fremste språkautoritet. Han ble utnevnt til professor i 1916 og var en forgrunnsfigur i nordisk språkvitenskap. I første halvdel av hundreåret stod han som en av de førende i utformingen av norsk språkpolitikk. Ellers var hans hovedfelt det gammelnorske språket slik det er overlevert i håndskrifter og diplomer.

Da tyskerne okkuperte Norge i 1940 var Seip rektor på Universitetet i Oslo. Han kom etter hvert i konflikt med tyskerne og norske nazister og ble avsatt som rektor. Han ble arrestert og satt både på Grini og en tid i Sachsenhausen. Da han kom tilbake til Norge igjen 13. mai 1945, ble han møtt av en jublende folkemengde på Universitetsplassen.

Alle som forsøker å danne seg et bilde av Seips liv og virke, blir slått av hans produktivitet, virketrang og arbeidskraft. I et tilbakeblikk på sitt liv i 1952 skrev han: «Mitt liv har alltid vært fylt av travelhet. Jeg synes jeg har levd mitt liv i springmarsj.» Han døde i Bærum, Akershus, i 1963, nær 79 år gammel.

Seip innleder sine minner fra vår by med å si at hadde levd noen av sine viktigste år i Stavanger. Da faren ble sogneprest til Kopervik og Åkra i 1897, hadde han selv ikke fylt 13 år. Men inn til Stavanger kom han ikke før 2 år senere, i 1899. En fattig sogneprest med 7 barn hadde ikke råd til å koste middelskole og gymnasium på barna sine samtidig.

Heldigvis hadde de en så flink mor at hun kunne gi alle ungene sine den opplæ-

ringen som trengtes, til langt opp i middelskolen. I 1897 kom også hans eldste bror, senere prost Henrik Seip som ennå ikke var 17 år, hjem som student. Og den eldste søsteren, senere fru Berggrav som nettopp hadde fylt 14 år, kom hjem med middelskoleeksamen.

Disse to opprettet en «privatskole» i Kopervik hvor de eldste av de yngre søsknene gikk sammen med noen andre barn fra stedet. Etter påske i 1899 reiste han så inn til Stavanger og kom inn på Kongsgård skole et par måneder før middelskoleeksamen. Det var første gangen han kom i en annen skole enn den han hadde hatt hjemme, og han nevner det var en stor opplevelse å sitte sammen med 30 andre gutter i et klasseværelse.

Blant lærerne rundt dette århundreskiftet minnes han spesielt klasseforstanderen Poul Solem (matematikk), senere dosent Knut Malm (norsk), Søren Munch (historie), J. M. Platou (religion). Seip selv var latiner med fransk, så han fikk rektor A.E. Erichsen i latin og Ejmund Berg i fransk. Dette var gjennomgående flinke lærere, selv om han syntes det var så som så med disiplinen.

Guttene var til dels relativt gamle; det satt faktisk en kar med fullskjegg i klassen, og her var det også gutter som hadde vært ute til sjøs i noen år. Det var heller ingen aldersgrense for lærerne den gangen, og klassen hadde en gammel overlærer i fysikk som så lite og hørte dårlig ! Han var fornøyd når en del av elevene øverst opp ved kateteret fulgte med; de andre kunne gjøre som de ville. Noen satt og spilte kort, og en gang hadde en gutt fått tak i en flaske øl som han trakterte seg med. Læreren oppdaget det ikke, og det var alltid en annen elev som skulle passe på om rektor kom. Seip mener likevel at skolen var god, og at de lærte det de skulle.

Den første tiden av det påfølgende skoleåret måtte han være hjemme igjen fordi faren ikke hadde råd til å holde ham på skolen. Han leste da mest på egen hånd. Med gresken fikk han litt hjelp av sin far, og da broren kom hjem i juleferien, kunne denne hjelpe til med latin, gresk og matematikk. «Og så kom jeg inn på skolen igjen i februar 1900 i første gymnasieklasse.» Denne klassen var på 10 elever som den gangen var et høyt tall; i 1899 var det bare èn elev i øverste klasse, og han måtte dra til Bergen og avlegge studenteksamen der.

«Som i 1899 bodde jeg hos fru Severine Eilertsen på hjørnet av Bergene (Tidegeilen kalte vi gata) og Ådlandssmuget; fru Eilertsen tok seg av oss som bodde der som en mor. Og til middag kom det mange middagsgjester (for eksempel lærerne Høyland og Eskeland). Fru Eilertsen hadde kontorarbeide i Vestlandsposten, men likevel skjøttet hun sammen med sine døtre hjemmet på beste måte. Det var et godt sted å være.»

På Kongsgård fikk han til dels de samme lærerne som før: Rektor Erichsen, overlærerne Solem og Munch, Ejmund Berg og Platou. Ellers hadde han den morsomme, originale overlærer Boye Jacobsen, senere overlærerne Malte Langberg, H.W. Smith og Tor Eeg-Larsen. I religion hadde han presten, senere statsråd og biskop Otto Jensen, og stundom også misjonsskoleforstander O. E. Mohr. I klassen var det som nevnt 10 stk., de fleste fra Stavanger, og de var alle gode venner. Sven Nielsen ble stortingsmann, Gabriel Solem lektor i Oslo, Ole Svendsen lærer i Oslo, Birger Mordt overrettssakfører i Fredrikstad, Theodor Gehn, het da Gram, død 1943, Jakob Røstvig, død 1938 og Torgeir Kleiberg, død 1938. Bjarne Svande og Jørgen Selmer kom fra andre steder.

Så nevner Seip gymnasiesamfunnet «Idun» der han ble kjent med sin senere svoger og biskop, Eivind Berggrav. Her var han også sammen med sin etterfølger som universitetsrektor, Otto Lous Mohr. «Idun» stod høyt i kurs hos gymnasiastene, skriver Seip. Der lærte man seg opp til å bli samfunnsborgere og kom sammen med eldre kamerater på en god måte. Han forteller at

han fortsatt har liggende artikler som han skrev i bladet «Brage».

Videre skriver han at gymnasiastene engasjerte seg i foredrag og diskuterte alle mulige, aktuelle spørsmål. «Mannen i staten, kvinnen i hjemmet», avsluttet Jørgen Selmer et foredrag i samfunnet. I det påfølgende nummer av «Brage» refererte Otto. L. Mohr det slik: « Mannen i staten, kvinnen i hjemmet, sa Jørgen Selmer, han fikk juling av far sin.» Selv innledet Seip en gang til diskusjon om emnet «Kampen mot tuberkulosen og bør Idun være med i denne kamp ?»

Seip nevner også at gymnasiastene under fingerte navn og adresser satte små innlegg inn i avisene. En gang var det for eksempel et stykke: «Sloppet med skrekken», om en gutt som lekte med gevær. En annen gang var det om gutter som badet om vinteren ute ved Bjergsted. Historiene var fullstendig oppdiktet, men avisene tok dem alltid inn.

Trolig var disse notiser hans egentlige debut i aviser. Men han utviklet snart dette på en annen måte også og opptrådte i annonsespaltene med et avertissement: «En gymnasiast gir billig undervisning i middelskolens fag». Slik fikk han en rekke elever; skolegutter som trengte ekstrahjelp, butikkgutter og håndverkslærlinger som ville lære fremmede språk og matematikk. Ja, han fikk til og med som elev en funksjonær fra Jernbanen som ønsket å ta middelskoleeksamen.

Som betaling tok han 2 kr uken for 6 timer av en elev. Betalingen ble bedre når han dannet partier på to, da fikk han 50 øre timen av de to. En gang hendte det visstnok at han hadde tre elever på partiet, og da fikk han 75 øre timen. Ellers gikk han til Aftenbladet og bød fram oversettelser av noveller som han hadde funnet i tyske tidsskrifter på lesesalen i Kommunebiblioteket. Redaktør Oftedal tok disse inn og betalte et ytterst velkomment honorar. Da inspektøren på bibliotekets lesesal, L. M. Gabrielsen, hørte om dette, bad han Seip være forsiktig. Det var ikke lovlig å oversette slik uten videre !

Didrik Arup Seip avrunder innlegget sitt med å si at han alltid med glede tenker tilbake på årene i Stavanger og på Kongsgård. «Jeg tok studenteksamen i 1902, så jeg levde altså omtrent 2 ½ år i Stavanger, år som synes å romme mer enn de fleste andre år i mitt liv.»

Av og om John Tanke Sviland

Samlet og redigert av Jan Christiansen

JOHN TANKE SVILAND

(1ste Mai», 7. mars, 1910)

Av Johan Gjøstein

I gaar middag, et kvarter før 12, døde John Tanke Sviland.

I ham har de stavangerske arbeidere mistet sin gamle, utrættelige og trofaste fører, den norske arbeiderbevægelse en av sine første banebrytere og fremste mænd. Haardt og tungt slit og slæp betegner hans livsvei, trange har hans kaar været, og vanskeligheder har han hat at kjæmpe med paa mange maater – en banebryter værdig. Og naar Sviland naa forlater os midt i haardeste kampen, men dog i et øieblik da seiren for vaare tanker og vor bevægelse tydelig skimtes, saa stanser vi med graat ved Svilands dødsleie og har kun de fagre ord at gi ham ved bortgangen:

Den som gaar foran i en alvorsdyst, han seirer ei, han kjæmper kun og falder!

John Tanke Sviland er født paa gaarden Sviland i Høiland den 29. september 1845. Hans far, Osmund, og mor Serina, hadde en liten gaard og levet i meget trange kaar. De hadde 11 børn, hvor omtrent like mange var ældre og yngre end John Tanke.

Han fik naturligvis som alle bondebørn den undervisning som den tarvelige omgangsskole kunde skaffe ham; men Sviland hører med til den grundlæggende skokk av landsskolelærere, de flinke konfirmanter, der paa selve konfirmationsdagen udnævntes til lærer – mænd der i bokstavelig forstand maatte lære sig selv og dernæst sit folk. Der er ikke mange blant den norske lærerstand som vort folk skylder mer end disse. Deres begavelse og ihærdighet er det den norske folkeskole skylder sin nuværende anseede stilling.

John Tanke Sviland var en av dem. Han har baaret skolelærerskræpen i 10 aar rundt i Høiland, Gjæsdal, Høle og Riskekverven. Hadde han ikke kostet stort paa sin utdannelse, saa fik han nu ikke stor betaling for sit arbeid heller. Han kunde ialfald ikke gifte sig paa den gage. Han nedsatte sig derfor en tid som handelsmand paa Sandnes og giftet sig. Men det gikk ikke synderlig godt, og efter en tids forløp flyttet han tilbake til Høiland og gikk paa almindelig dagsarbeid rundt paa gaardene. Efter i et par aar at ha levet paa denne maade, flyttet han ind til Stavanger, hvor han først arbeidet for kommunen med almindelig arbeide i gaterne.

Under en udbetaling spurte engang statsingeniør Lange John Tanke om der var nogen tanke i ham. Men det skulde Lange ikke ha gjort, for Sviland svarte: «Eg tenkje so langt som Lange e lange». Statsingeniøren hadde ikke mer at spørge om.

Vinteren 1882-83 var en ualmindelig tung tid for de stavangerske arbeidere. Arbeidsløsheten var overmaade stor. Organisation av arbeiderne var endnu en ukjendt ting. Men i tunge tider skier sammenslutningen av sig selv. En dag samledes flere hundre arbeidsløse paa Stortorvet. De blev enige om at begi sig til amtmanden for at be ham ta sig av deres sak. De saa gjorde, og en deputation med Sviland som ordfø-

rer, skildret for amtmanden arbeidernes store nød. Denne lovet at forebringe saken for Stavanger kommunestyre, der saa endelig besluttet at sætte i gang nogen arbeider ude paa Exerserpladsen. Øvde sten- og jordarbeidere fik kr. 1.50 pr. dag, uøvde 1 kr. De begynte kl. 5 om morgenen og Sviland maatte kjøbe lygt for at finde frem og faa gjordt noget. Det var naturligvis om at gjøre at kommunen fik valuta for sine utlæg. Dette var jo bare fattige og forsultne arbeidere, og det gjaldt for kommunen at benytte sig av de heldige konjungturer i billig arbeidskraft.

I 1884 fikk Sviland anledning til i Stavanger totalavholdsforening at holde et foredrag om arbeiderne og deres kaar. Foredraget vakte adskillig opmerksomhet og ledet til at han samme aar fik stiftet «Arbeidernes Ring» der først og fremst var en kooperativ forbruksforening, men dernest en almindelig arbeiderforening der tok dagens spørsmaal op til drøfting. Sviland var i mange aar denne forenings formand, og under hans ledelse trivdes den udmerket. Foreningens handel gav godt utbytte, og paa diskusjonsmøtene gikk det med liv og lyst, men saa sørget ogsaa Sviland for at de fleste medlemmer fik komme i stadig virksomhet. Naar nu forbrukerforeningerne med «Økonom» og «Bikuben» i spidsen trives saa udmærket, saa bør de huske at de første tunge tak for kooperationen her i Stavanger er tatt av gamle Sviland.

Og endog efter at han selv hadde begyndt sin lille høkerforetning paa Nytorvet, var han med og arbeidet for kooperationens vekst og trivsel. Men ikke nok dermed. Den først høker som blev tvunget til at lukke sin butikk, fordi kooperationen hadde gjort ham overflødig, var nok ogsaa – Sviland. Tro modt sit livs store princip og maal, socialismen, arbeidet han med iver for kooperationen, skjønt han med aabne øine saa, at det blev hans egen økonomiske undergang.

I Kristiania og Bergen hadde arbeiderne foranstaltet demonstrationstog for almindelig stemmerett den 17de mai 1887. I 1888 var det dem her i byen som mente, at et lignende tog vilde gjøre godt ogsaa her. Sviland og redaktøren av «Rogaland Folkeblad», hr. L. Stavnheim, satte sig i spidsen, og det første stemmerettstog kom i stand. Det er altid forbundet med vanskeligheter at faa demonstrationstog i stand; alle reaktionære kræfter setter sig i bevægelse for at hindre det – og allermest paa den 17de mai.

Værst var naturligvis motstanden første gang. Men Sviland ga sig ikke. Tribune og talerstol var det ikke spørsmaal om. Da toget var kommet til Nytorvet og stanset, fik man fat i et bord, og paa dette steg Sviland op og holdt den første stemmerettstale i Stavanger. Senere blev Sviland saaatsi fast stemmerettstaler i vor by.

Da de organiserte arbeidere i 1893 for første gang fik i stand en 1ste maidemonstration, maatte ogsaa Sviland op som første mand. Han vovet ikke lægge ivei med andet end et indendørsmøte i Auktionslokalet paa Fisketorvet. Men huset blev overfyldt, og langt ut paa torvet lyttet arbeiderne til Svilands ord, der trængte ut til dem gjennom de aapne vinduer og døre.

Ja, saa sent som vinteren 1901 da hermetikfabrikanterne og andre saa grovelig krenket arbeidernes foreningsret, maate Sviland op paa tribunen paa Stortorvet og i en kold nordenvind ropte han «vakt i gevær» mot det frembrytende privatkapitalistiske overgrep.

Sviland var socialdemokrat. Han var en filosofisk anlagt natur og hans interesse for samfundsspørsmaal bragte han derfor snart paa det rene med at venstres frihetstanker var altfor overfladiske til at de virkelig kunde bringe frihet ned til det arbeidende folk. Han mente at samfundet maate omformes saaledes at det ikke ble mulig for et faatal at berike sig paa den arbeidende mengdes bekostning. Han mente at alle i kraft av sin fødsel hadde lik ret til alle jordens goder, og han trodde med socialistene at denne ret kan sikres dem der-

ved at samfundet, det hele folk, overtar al produksjon. Han var derfor med i 1892 at stifte Stavanger socialdemokratiske forening hvis første formand han blev, og denne forening har forlængst hædret ham ved at henge hans billede over talerstolen i Folkets Hus.

Det er selvsagt at arbeiderpartiet i sit daglige arbeid maate ty til Svilands arbeidskraft og erfaring. Da det i 1898 ved juletider ved hjælp av forholdstalsvalget fik besat to pladser i bystyret, tilfaldt den ene plads Sviland. Og ved mange leiligheter fik Sviland der vise, at han var arbeiderne en god mand. Da envidere enmandskredse og direkte valg indførtes ved stortingsvalgene, var det ligesaa selvsagt at Sviland blev opstillet som vort partis stortingskandidat i den ene av byens to kredse.

Sviland har ogsaa to gange været representant for Stavanger socialdemokratiske forening paa Det norske arbeiderpartis landsmøter.

Vi eldre husker vel nu helst Sviland fra hans lille butikk borte paa Nytorvet. Den var i lang tid saa at si den stavangerske arbeiderbevægelses bankende hjerte. Her møttes interesserede partifæller for at høre nyt, faa i stand en diskution om et aktuelt emne, avholde et bestyrelsesmøte eller endog bare for at fordrive tiden. Og Sviland tok stadig venlig imot alle, skjønt forretningen sikkerlig ikke altid hadde godt av al den politikk.

Værst blev det for ham da «1ste Mai» blev startet. Det hjalp ikke hvem der var forretningsfører og hvem der styrte redaktionen – til Sviland kom de i alle ærender: Han maatte ta imot inserater, annoncer, abonnementer og opsigelser. Det var en selvfølgelig ting, at det var Sviland som hadde med dette at gjøre. Og han paatok sig alt, arbeidsvillig, offervillig og interessert som han var.

Sælig saart blir det derfor nu i sorgen at maatte indrømme at ikke blot hans uegenyttige arbeide for kooperationen, men ogsaa arbeiderpartiets mangehaande paatrængenhet omsider fordrev ham ut av handelen og tilbake til sjauerens tvilsomme og ulønsomme arbeide.

Han kjøpte sig for en del aar siden et stykke jord sør paa Lura ved Sandnes; her bygget han sig et lite hus og begyndte at dyrke jorden. Det var den gamles haap at faa sig en taalig alderdom der ute i landlig stilhet. Men forskjellige uheld støtte til, og Sviland var for gammel til igjen at begynne som banebryter i denne lei. For at skaffe sig levevei, maate han paata sig endel kjøring for byens elektricitetsverk, og dette tunge arbeidet tok hans siste kræfter.

En gevekst i maven har paaført ham gulsot og vistnok ogsaa kræft – og saa bukket den seige, sterke manden under. Skjønt man ikke var uforberedt paa dette, vil dog dødsbudskapet bli mottat i arbeiderkredse som et av de tyngste støt. Svilands trofasthet, seighet og ualmindelige interesse for den kjæmpende arbeiderhærs store sak vil vanskelig kunde erstattes. Derfor er sorgen stor i arbeiderpartiets rækker og savnet saa følbart. Men derfor tviler vi heller ikke paa at alle partifæller vil være partistyret behjælpelig med at gi den kjære avdødel en begravelse, der blir baade ham og partiet værdig!

Partistyret træ r i aften sammen for at fatte beslutning om at Svilands begravelse skal foregaa paa Stavanger arbeiderpartis bekostning. Det vil henstille til De samvirkende fagforeninger at la ham bli begravet fra Folkets Hus, og at foreningene møter op med faner og følger den gamle til graven. Alle vil sikkert nok dette; for Sviland var vor!

J. G. (John Gjøstein)

SVILANDS POLITISKE TESTAMENT

(«1ste Mai», tirdag, 8. mars, 1910)

Den 12. september 1909 holdt Sviland sin siste store tale paa friluftsmøte paa Tivoli om «systemskiftet» og de borgelige partiers forkludringspolitik, som nu vil læses med interesse, som de siste ord den gamle, prøvede og tænksomme arbeider hadde at gi til arbeiderne.

Vi har to slags arbeidskamerater til at hale og dra i. Den ene slags er de som i sløv uvitenhet eller likegyldighet sitter hjemme paa valgdagen. De betragter valget som noe dem helt uvedkommende. De blir sure og grætne naar vi kommer og vil ha dem med op i valglokalet.

Den andre slags er de som vistnok er brutt ut av sløvhetstilstanden – de er med og deltar mange ganger med stor interesse, men de er kommet over paa et feiaktig spor. De er kjørt ind i en klasse som de ikke tilhører, og vi maa opleve det sørgelige at se arbeidernes stands- og klassefæller optræ mot os som politiske streikebrytere. De ofrer sin stemme på overklassens alter – gudene maa vite av hvilken grund de gjør det. Er det galt med de første som vi ikke kan faa frem, saa er det ti ganger verre med de siste, som bare gjør vondt.

Her har vært tider hvor det baade var undskyldeligt og forstaaeligt at arbeiderne stemte f. eks. med venstrepartiet. Arbeiderpartiet er ikke gammelt av aar som politisk parti, og før dets fremtræden hadde den fremsynte arbeider kun et parti at stemme med – Venstre.

Men de politiske forhold er helt forandret. Her er foregaat voldsomme politiske forskyvninger. Det gamle liberale venstreparti er efter at ha utfyldt sin misjon som nationalliberalt parti gaat hjem til sine fedre. Et nytt parti – Arbeiderpartiet – er traadt frem som det avdøde Venstres naturlige arvtager med ret og plikt paa sig til at ta fat der hvor Venstre sluttet, - med ret og plikt paa sig til at føre ut i det praktiske liv det at det som Venstre før sin død ikke magtet at utføre fordi det egentlig laa den misjon hvortil det var født. At bruge den størst mulige folkelykke til det størst mulig antal mennesker, - det er den misjon som arbeiderpartiet har faat i arv med moralsk pligt paa sig til at gjennomføre. Og like saa sikkert som det er at de store nasjonalliberale reformer kun kunde gjennomføres av en 3die-stand – det borgerlige venstre – like saa sikkert er det at alle de store socialpolitiske og socialøkonomiske reformer som nu staar for tur til at løses, kun kan gjennomføres av en 4de-stand – arbeiderstanden.

Vi ser saaledes tydelig hvorledes det er en symetrisk, en samfundsmessig lovbundethet i den menneskelige utvekslingsproces. Det begynder fra oven, og neden danner det siste slutstykke. Det er disse historisk ugjendrivelige faktorer vi saa inderlig gjerne vilde faa arbeiderne til at forstaa netop nu da vi staar foran et valg. Ti systemskifte er allerede indtraadt. Arbeiderpartiet har som socialpolitisk parti mottat sine pligter og sit ansvar – ansvar for den rette socialistiske utviklingslinje paahviles fra nu av os og ingen andre.

Og for arbeiderne selv synes jeg nu herefterdags at det ikke maatte være vanskelig at forstaa hvor de hører hjemme, ti netop dette systemskifte, arbeiderpartiets fremtræden paa den politiske skueplads, har ogsaa medført en mærkbar klasseforenkling.

Vi ser denne forenkling ganske tydelig for hvert valgaar som gaar. Og vi ser ogsaa hvordan borgerpartiernes rette sindelag mot arbeiderne og deres krav trær stedse klarere frem.

Særlig har det siste valgaar vært rik paa foreteelser i saa maate. Gang paa gang har arbeiderpartierne naar de er blit klemt mellom skjolderne av socialdemokratenes stærke never, vært nødt til at blotte ulvehammen under faarehudspelsen. Jeg behøver ikke dra frem de mange historier – det vil ogsaa falle for langt – synderegis-

teret er for stort. Jeg vil bare si at de har vist en særlig grad av opfindsomhet som forkludringspolitikere.

Vi har hat fremme en hel del gode saker. Vi fikk ikke åpenbar motstand, men noget andet i stedet, og saa længe har man da klusset, at man har faat ut det motsatte av hva der fra vor side var tilsigtet.

Jeg synes at særlig disse 3 aar som er gaat har været saa rike paa foreteelser, har git arbeiderne saa mange slag i ansigtet, saa mange knytnævepuf at nu maate snart hans taalmodighets være uttømt. Skal der aldrig findes ende paa hva arbeiderne skal kunde lide og tie til? Eller maa vi ikke nu snart vaagne op efter de mange piskeslag vi har faat? Vend bare øie til Sverige og se hva der har foregaat i disse dage. Like fra topfiguren Hans Majestæt kong Gustav og saa videre nedover hele linjen med regjering og krigsmagt tillands og tilvands, rigsdag og rigsdagsmænd, fabrikeiere, millionærer – hele hurven har sluttet sig sammen til en kompakt masse med det maal at knuse arbeiderne!

Men hvorfor gaa til Sverige?

Ogsaa her hos os er den kapitalistiske hestehov saa titt og ofte dukket frem, baade for at skræmme og for at true.

Med alle disse foreteelser for øie, som har ligget saa klart oppe i dagen at det ikke har kundet undgaa noget arbeiderøie, skulde man tro at her nu snart ikke kunde finnes en arbeidsmand eller en arbeidskvinde som ikke følte det som en hellig pligt at møte op til mønstring paa valgenes dag.

HVA SVILAND SELV MENTE

Her følger noen tekster skrevet av John Tanke Sviland

LØSARBEIDERNES MASSEMØDE 10.3.1900

(Referat fra «1ste Mai»)

Møtet var noksaa godt besøgt.
Handelsmand J.T. Sviland holdt indledende foredrag. I dette understrekte han nødvendigheden af at arbeiderne selv begyndte at ivaretage sine interesser og ikke overlod dette til overklassen. De omreisende storpolitiske foredragsholdere kunde være vel nokk; men de stod arbeiderne saa fjernt at de umulig, sin bedste vilje til trods, kunde frembringe arbeidernes krav, og lægge dem slig ind til folkets hjerte at de kunde vente at blive gjennomført.

Man kunde nok indvende mod taleren at han hellet ikke i liv og forhold stod dem nær, men var det nogen han mente at have særlig ret til at anseees for at staa nær, saa var det løsarbeiderne. Han havde selv for ikke saa længe siden været løsarbeider. Hva arbeiderne manglede, kaskje særlig her i byen, var den fornødne selvtillid. Men denne maatte de se til at erverve sig. La være at de ofte ikke kunde svare saa svært godt for sig, men hvis de ikke engang begyndte, fik de aldri nogen øvelse og saa blev det hele staaende i stampe. «Øvelse gjør mester» gjælder i fuldt saa stort monn for arbeiderne som for overklassen, og det er bare denne øvelse og den bedre uddannelse der har givet storfolket det svære overtaget. Men det gjaldt om at arbeideren tog sig sammen og forsvarede sin sag. Han vilde tilslut dog bli den bedste; thi kun den ved hvor skoen trykker som har den paa.

Særlig gjaldt det at arbeiderne fik tillid til sin organisasjon. Endnu var de norske arbeideres organisasjon noksaa skral, men det kunde ikke være anderledes. De fik først lære at krybe før man lærte at gaa.

Det som mangler er forstaaelse for for-

eningernes nødvendighed. Derfor staar massen af arbeidere udenfor, hva der selvfølgelig gjør organisasjonen svag, men gikk alle ind i sine organisasjoner, saa skulde man se hva der kunde udrettes.

Taleren rettede derfor en kraftig appell til de tilstedeværende om at arbeide for tilslutning til foreningen. Han nevnte bl.a. som eksempel paa hva en god organisasjon kan magte – at snedkerne og skomagerne her i byen ganske betraktelig havde forbedret sine kaar.

Dernest gikk en over til diskusjon om indførelse af faste og forbedrede lønssatser for løsarbeiderne.

HILSEN TIL «1STE MAI» PAA DENS AARSDAG, 29. SEPTEMBER 1900

Skrevet av John Tanke Sviland

Fattig du fødtes, ei stor var din gave,
du fik ved din daab.
En flok stod samlet af de smaa og lave
hvis rigdom var tro og haab.
Af denne du døbtes med maiets navn,
af dem du bares i moderfavn.

Du var liden og spæd og du trængte til pleie,
skjønt livskraften var god.
Dog du maate paa de alfar veie,
prøve dit barnemod.
Ud at tolke om livets savn
for dem, som stræver og gjør mest til gavn.

Stor er du vorden, et aar kun af alder
og kan berge dig selv.
Din røst nu høres, din maning os kalder
fra fjære og fjeld.
Stort har du virket det aar, der gikk,
rettet paa mangt i vor folkeskikk.

Men ei du er færdig, læg kun du dine aarer;
thi nu har du kraft.
Det greier sig nok mellom skjær og baaer
naar du staar ved «rat».

Om stormen kun hviner med susen og brag,
bagefter dog kommer en solskinsdag.

Vi ved dine planer, dit kald til at virke
for smaafolkets ret.
Kampen er tung og seiren slet ikke
kan vindes saa let.
Dog nu vi ved, at naar sverdet du svang,
modstanderne sang da sin svanesang

Til lykke paa færden, for det aar som kommer.
Spred lys og bring liv,
bagefter – da kommer en solskinssommer –
arbeidernes tid.
Dit maal, at kjæmpe mod uret og tvang
vil bedre forstaaes af alle engang.

J.T.S

DET NYE AAR

(«1ste Mai», 1/1-1902)

Vi er nu kommet ind i et nyt aar af arbeidernes aarhundre. Jeg synes allerede at høre drønnende taktfaste skridt. Det er arbeidshæren som kommmer, de som længe har trællet og lidt. Dette at vi kun er en haandfuld socialister i Norge maa nu opgives og andre og bedrer udtryk om os maa opfindes. Det nytter ikke længer at tie os i hjel eller redusere os til ingenting. Kommunevalget har talt sit tydelige sprog, nemlig at nu baade kan og vil arbeiderne samle sig om sine krav og sine mænd, men vi maa huske paa at det er en god begyndelse. Det gjælder for os at ta fat med fornyet mod og arbeide og staalsætte vore organisationer saa de bliver dobbelt saa store og stærke. Det nytter ikke at staa udenom foreningene og jamre og klage over hvor ondt det er at klare sig med den lille dagløn i denne dyre tid. Kan I ikke endnu se at ved at kaste eders dovenskab og ligegyldighed og slutte eder sammen, vil vi alle være i stand til at faa vor stilling forbedret.

Ser I ikke at det er en aaben dør lige ind i kommunestyret. I kan med lidt arbeid og samhold gjøre eder selv til arbeidsherrer og dermed forbedre eders kaar paa en værdig maade. Det er ikke nok at I stemmer med et vist parti hvert 3die aar. Nei, I maa ta aktivt del i arbeiderbevægelsen skal det mone noget.

Vi tror paa socialdemokratenes sag.

Vi tror paa at i den ligger arbeidernes frelse fra nød og lidelse, fra fattigdom og ufrihed.

Vi tror paa at i dette ligger samfundets haab om bedre tider. Tror vi ikke dette saa har vi intet at gjøre i arbeiderorganisasjonen. Ikke et snus. Men I tror altsaa paa det. Vi kan komme til at falle i dyb gjæld til sagen dersom vi holder tilbage noget af det vi evner i arbeidet for at fremme socialdemokratiet. Thi naar vi engang staar ved maalet, vil de se tilbage paa den historie, og det skal noteres ned at saa sent rak vi frem fordi det var smaa mennesker som puslet med sagen, mænd som tinget og pruttet paa ideen om egeninteresse og kortsynthed. Mænd som ikke hadde blikk der rak ud over øieblikket, og vi vil fornægtes.

Eller man vil notere at saa tidlig seiret vor sag fordi det var store mennesker som bar den frem, mand og kvinde, der brugte alle sine evner, all sin kraft i arbeidet og aldrig fandt paa at prute, mænd med langt syn, god vilje og ubrudt mod, og vi vil æres.

Men det er ikke bare dette. Halvheden betaler sig aldrig. Vi taber paa den nu om vi adobterer den. Og idet vi sætter den fulde kraft i arbeidet, saa har vi det rigelig igjen i den løn som det giver hver time i vort liv. Lad os begynde at føre krig mod halvheden i os, thi det betaler sig ogsaa i kampen udad.

S.....l

PROLETARIATETS DAG
(«1ste Mai», 31/4-1902)

Saa staar vi atter foran den verdenshistoriske dag som skabtes paa den internasjonale arbeiderkongress i Paris 1889. Det er det aandeligt som materielt hungrende proletariat som denne dag strømmer ud fra fabrikker og værksteder og i tusindtal fordrer af samfunnet mer frihed fra arbeidets aag.

Der ligger alvor i dette krav, thi det er ved dette kravets gjennomførelse at døren til videnskabens og oplysningens tempel aabnes lidt for den foragtede og tilsidesatte proletar.

Det er lidt mindre tid i arbeidets flid det forlanges for at det ogsaa kan bli mulig for disse kapitalens træller at tilegne sig lidt af alle de goder som kunst og videnskab har at by.

Mer frihed, mer lys og glæde, mer oplysning er kravet, men i erkjendelse af at dette ikke vil kunde naaes uden forbedrede materielle livsbetingelser for den store masse, er det den internationale arbeiderbevægelse har sat kravet om 8 timers arbeidstid op. Og sjeldent er det at et krav har vundet saa stor tilslutning som netop dette.

8 timersdagen er en stor og samlende tanke som splittelsens aand ikke formaar at hindre i sin fremgang.

Denne tanke har grebet arbeidernes sind og paa arbeidernes skuldre vil den bli baaret frem til sin praktiske virkeliggjøring.

Man trak haanlig og medlidende paa skuldrene da den første demonstrasjon fandt sted i 1890. Vore «liberale arbeidervenner» (les: Venstrefolk) takkede i sit stille sind Gud at de ikke var socialister. Disse mennesker finder naa paa saa meget rart.

Men de organiserede arbeidere som deltog i den første demonstration, de forsto at det var falt i deres lod at fostre en stor tanke.

Og nu har tanken vokset sig stor. Nu er dens trengselsaar forbi. En tanke som har

den voksende arbeiderbevægelse til mor og udviklingen selv som far. Den har kun seirer at vente. For alle organiserte arbeidere, for alle dem som tror paa en social omveltning, som tror paa muligheden for at skabe heldigere og bedre former for vort samfundliv, for alle dem maa 1ste mai være en glæde og begeistringens dag som varsler godt for arbeiderorganisasjonens kamp for ræt og sandhed.

Men for dem hvis historiske viden ikke rækker længer at de tror at den historiske samfunnsorden er lavet af en Gud for at bestaa til ævige tider, for dem maa den 1ste mai være et tegn paa Belzebubs at mer og mer omsiggribende magt. Dog heldigvis er disse menneskers tal i aftagende, og heldigvis formaar de ikke at stanse udviklingen.

Den norske arbeiderbevægelse – socialdemokratene – staar i pagt med udviklingen, og derfor formaar den ogsaa at gribe de sager som formaar at høine dennes materielle som aandelige velvære.

Til disse sager hører da ogsaa en kortere arbeidstid.

Det maa derfor være enhver brav arbeiders pligt at være med at bære dette kravet frem til dets virkeliggjørelse. Den arbeider som svigter her, han vil altsaa at han og hans barn og kammerater fremdeles skal trælle 10 – 12 timer i døgnet. Den som arbeider, maa huske paa at naar han synes at han har det ondt, saa bærer han selv en del af skylden idet han svigter sine kammerater for bedre livsvilkår. Derfor maa alle I som ser det skammelige i at være sløve overfor arbeiderorganisationens arbeid være med at vække eders kammerater og benytte en dag som 1ste mai til at faa dem med i rækkene.

Altsaa: Alle brave og rettænkende arbeidere mødes under fanerne den 1ste mai.

S.....l

OM SOCIALISME OG MILITARISME

(«1ste Mai», 30/1-1904)

... Arbeiderpartiene i alle land bør arbeide for fred.

Frihed, lighed og broderskab er i korthed pariets løsen. Vi bør arbeide for afskaffelse af det offentlige militærvæsens nærvær og oprettelse af faste institutioner der kan skabe og opretholde bevarende fred.

Da vil den store afvæbningen skje.

Jeg mener at kan vi engang komme saa langt at vi kan faa afskaffet militarismen og oprette internationale voldgiftsdomstole, sa vilde vi ikke ha brug for nogen folkevæbning.

Nei, vort løsen og feltraab bør være: «Ned med vaabnene»! «Bort med disse morderknive i folkets hænder»! ...

OM SOCIALISMEN

(«1ste Mai», 22/6-1904)

... Socialismen gaar ud fra den retfærdighedens grundlov at arbeidets udbytte bør tilfalde den der arbeider. Dette kan i vore dage kun skje ved at produktionsmidlenre gaar over til samfundets eiendom. Kun ved at folket selv gjennom stat og kommune leder produktion og omsætning kan der sikres ethvert samfundsmedlem adgang ti erhverv (retten til arbeid), og adgang til et saadant maal af livsglæder, som produktionen til enhver tid tilsteder.

Under disse forhold vil enhver ny eller forbedret maskin enten føre til kortere arbeidstid eller til større udbytte eller til begge deler i forening. ...

OM MENNESKEHEDENS STØRSTE FIENDE

(«1ste Mai», 5/11-1904)

... Fromme, troende kristne beder til sin Gud om at han maa give god høst. Kapitalisterne regner en saadan velsignelse som et onde. Alle produkter har kapitalisten gjordt til spekulation, og prisen bestem-

mes efter mængden. God høst driver priserne ned ... Produktionen maa ikke give nogen overflod om den skal give nogen profit naar den omsættes til konsumtion. Af en daarig høst venter de store jordbrugerne og korngrossisterne sig mer af end en god, thi da kan de reise priserne. Misvækst betyr for dem velsignelse. ...

OM ARBEIDETS USIKKERHED

(«1ste Mai», 1/6-1905)

... I vore dage kommer næsten alle fordele af de nye opfindelser og forbedringer paa maskiner og andre fremskridtsomraader kun et lide antal kapitalister til gode. Paa den andre siden fotrænger disse opfindelser stadig den menneskelige arbeidskraft og formerer derved de arbeidsløses store arme.

Disse er da altid, især under kriser – mens de gaar og hungrer og fryser – beredt til at ta pladsen fra de beskæftigede arbeiderne. Selvfølgelig blir arbeidsmarkedet derved trykket endnu dybere ned. Man har karakteristisk nok kaldt saadanne «overflødige arbeidere» for «kapitalistenes reservearme». ...

SPLITTELSEN I STAVANGER ARBEIDERPARTI 1908-1909

Kort etter at Stavanger arbeiderparti ble stiftet sommeren 1908 oppsto det uenighet om valg av representanter til kommunevalget. Vi skal ikke gå nærmere inn på hva striden gjaldt, bare konstatere at det både var personlige motsetninger og ulike politiske holdninger som førte til striden.

John Tanke Sviland var på den radikale fløy. Han ville være «ren» marxsist og var imot de mer moderate som han mente «leflet med borgerskapet». Den andre ledende skikkelsen i arbeiderbevegelsen, skolestyrer Johan Gjøstein, var blant de moderate.

Den 12. januar 1908 holdt Sviland et foredrag i Stavanger Socialistiske Forening om «vore indre kampe»:

Det var ulike «motivkrefter» som næret sosialismen, sa han. En av disse ytret seg alltid primært i det enkelte menneske. Men en rådde ikke selv for hvilket motiv en ble ledet av. For det første hadde man proletarenes spontane selvoppholdelsesmotiv. For det andre et følelsesmessig rettferdighetsmotiv, og for det tredje et nøkternt «vitenskapelig» erkjennelsesmotiv.

«Det kom an paa kva ein var for noko her i verdi. Kroppsarbeidaren gjekk sjøvsagt sin veg. Det som sermerkte hans veg, var hatet til pengemakti, og ellers alt det som vilde stande yver han um det so var ein av hans eigne felager», heiter det i referatet. Det var naturlig at det oppsto friksjon innen den sosialistiske bevegelse så ulikt som de enkelte tenkte og følte. Var det underlig at det var «kamp og uro i arbeiderpartiet», spurte Sviland.

Den radikale fløyen med John Tanke Sviland i spissen meldte seg ut av den Socialdemokratiske forening og dannet «Karl Marx» hvor Sviand ble varaformann. Radikalerne utga sin egen avis, «Vestlandske Sicialdemokrat». Der skrev bl.a. Sviland: ... *«Den som ikke er med os, er mod os, men vi skal ta hatten av for vår motstander når han gav seg sin overbevisning i vold!»*.

Striden ble forelagt for Det Norske Arbeiderpartis landsmøte som sendte en oppmann til Stavanger «for at søge stridighederne bilagt». De stridende parter nedsatte hver sin tre-mannskomite som under oppmannens ledelse greide å «udjevne» motsetningene og samle bevegelsen igjen.

Artikkelen er forkortet, men kan leses i sin helhet på: www.byhistoriskforening.org

Adresser

For å lette arbeidet med medlemskartoteket oppfordres alle som skifter adresse til å gi beskjed til foreningen.
Det samme gjelder hvis noen får ny mail adresse.

Beskjed bes gitt til:
Harald Sig. Pedersen,
Grytningskroken 4, 4041 Hafrsfjord,
tel.: 51 55 61 99, pede7@online.no

B

PORTO BETALT
VED
INNLEVERING
P.P.

NORGE

Returadresse: Byhistorisk Forenig, Postboks 351, 4001 Stavanger

Styret i Byhistorisk Forening 2010

Hans Eyvind Næss
Eiganesvn. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 52 91 34
mail: hans.nass@arkivverket.no

Harald Sig. Pedersen
Grytingskroken 4, 4041 Hafrsfjord
Tlf. p. 51 55 64 99, mail: pede7@online.no

Elsa Grimnes
Torfæusgt. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p 51 52 02 29, mail: elsa@saft.no

Petter Løhre
Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
Tlf. p 97 00 31 27
mail: Petter.lohre@lyse.net

Bodil Wold Johnsen
Leiv Eriksonsgt. 52, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 53 15 82
mail: bjohnsen@stavanger.kommune.no

Kirsti Lærdal
Abelstrappa 10, 4012 Stavanger
Tlf. p. 93 44 02 04
mail: kirsti.m.lardal@uis.no

Frederik Hansen
Bjørnøygata 11, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 52 63 82
mail: frederik@infotronics.no

Odd Øgreid
Larsokveien 27, 4046 Hafrsfjord
Tlf. p. 51 59 08 02
mail: rogreid@online.no

Bente Madsen Bærheim
Badehusgata 43, 4014 Stavanger
Tlf. p. 97 17 67 10
mail: bente.madsen@lyse.net

Hva har stått i Stavangeren?
Redaksjonen har utarbeidet en forfatter – og emneoversikt fra starten i 1991.
Denne oversikten kan du finne på websidene våre:
www.byhistoriskforening.org